

E. L O V I N E S C U

20

P. CORNELII TACITI

DIALOGUS DE ORATORIBUS

Text latin complet publicat cu adnotații românești

TAXA
TIMBRULUI DIDACTIC
DE 5%
S'A PLATIT DIRECT CASEI
CORPULUI DIDACTIC
CONFORM DECIZIUNII
No. 6516/929

EDITURA „NAȚIONALĂ-CIORNEI” S. A.
BUCUREȘTI

E. L O V I N E S C U

P. CORNELII TACITI

DIALOGUS DE ORATORIBUS

Text latin complet publicat cu adnotații românești

**TAXA
TIMBRULUI DIDACTIC
DE 5%**

SA PLATIT DIRECT CASEI
CORPULUI DIDACTIC
CONFORM DECIZIUNII
No. 6516/929

**EDITURA „NAȚIONALĂ-CIORNEI” S. A.
BUCUREȘTI**

811.085

589.838

Biblioteca Județeană
— CLUJ —

00546

Nº

Tip. „Cartea de Aur”, Smârdan 4.

VLIT12

INTRODUCERE

Publius Cornelius Tacitus

În privința anului nașterii lui Tacit, cei mai mulți istorici șovăesc între anii 54—56 a. Chr., — adică în cei din urmă ani ai domniei lui Neron. De tânăr, după cum vedem în *Dialogul oratorilor*, Tacit se alipește pe lângă cei doi mari oratori ai timpului, Marcus Aper și Julius Secundus, urmărindu-i nu numai în viața publică, dar chiar și în întreținerile lor familiare. Educația scriitorului se sfârșește în primii ani ai domniei lui Vespasian. Incetând de a asculta pe alții, Tacit începe să cuvânteze și dânsul, fără să știm când și în ce împrejurare. Câțiva ani după aceea Pliniu cel tânăr ni-l arată „înfloritor de glorie și de renume”. Renumele îi venise deci repede. Asupra oratoriei lui avem o informație a aceluiaș Pliniu, în care, fiind vorba de un discurs al lui Tacit în senat, găsim aprecierea „Tacit a vorbit cu multă elocință și, ceea ce e în caracterul talentului său, cu gravitate”. Gravitatea rămâne nota cea mai caracteristică

Tacit.

a talentului și personalității lui Tacit, căruia succesul timpuriu îi deschide drumul unei căsătorii strălucite. În anul 77 se logodește cu fata lui Junius Agricola și în anul următor o ia de nevastă. Pe vremea căsătoriei lui Tacit, Agricola era consul și avea să plece în Britania pentru a-i termina cercirea.

Sub astfel de auspicii își începe Tacit cariera publică.

Trecerea lui Nerone prin Roma aprinsă
(Tablou de Carol Piloty inspirat din Tacit)

„Situția mea politică, spune el, a început sub Vespasian, a fost mărită de Titus și împinsă și mai departe încă de Domițian“. Sub Vespasian devine questor; sub Titus, edil sau tribun al poporului; sub Domițian, pretor. Prin felul cum vorbește de cariera lui, e de presupus că în toate aceste magistraturi Tacit a fost „candidatul Impăratului“, — ceea ce-l scutia de a mai solicita voturile. În timpul jocurilor seculare serbate sub Domițian, Tacit era pretor și membru al unui colegiu de preoți ce le prezidau, la vârsta numai de 32 de ani.

În 89, îndată după pretură, Tacit lipsește din Roma timp

de patru ani, pentru a îndeplini probabil una din funcțiile administrative cuvenite pretorilor sau poate ca guvernator al unei provincii imperiale, fără să putem preciza nimic asupra acestei funcții. Ținând seamă că Tacit ne-a lăsat o carte foarte documentată asupra Germaniei, e totuși firesc să presupunem că-și petrecuse cei patru ani ai administrației în vecinătatea Germaniei, probabil în Belgia, provincie gu-

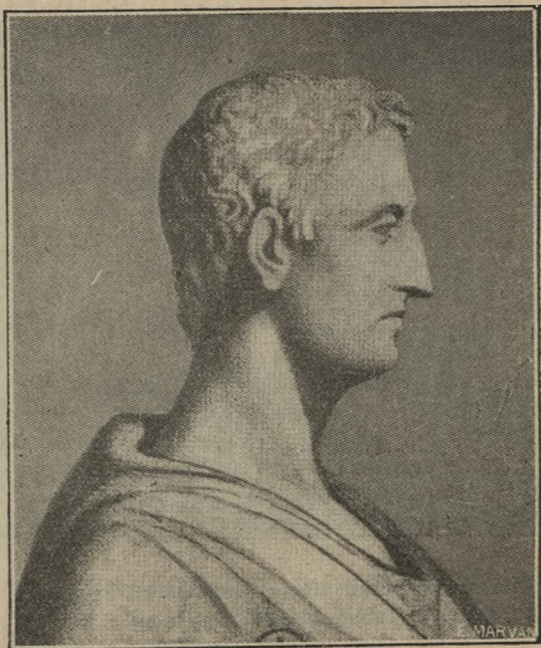

Nerone încercând otrava destinată lui Britanicus
(Tablou inspirat din Tacit)

vernată de un fost pretor. Descripțiile și amănunțele sunt ale unui om ce a cercetat cu ochii lui lucrurile zugrăvite. Văzând primejdia popoarelor Germanice disprețuite de Romani, cartea lui pare un strigăt de alarmă...

Întors la Roma, la 93, el găsește situația politică și mai noroasă deoarece pumnul lui Domițian se abătuse greu peste Roma și frunzașii ei. În fața acestui regim sângeros nu-i mai rămăsese lui Tacit decât „să se facă uitat: tot ce putea dori un om cinstit”. Astfel poate scăpa de baia de sânge a lui Domițian, după asasinarea căruia începe domnia sănătoasă a lui Nerva, în care cariera lui Tacit face un pas înainte. În 97, el devine consul în locul lui Verginius

Rufus, mort la 83 de ani, încărcat de gloria unei vieți fără pată; doi ani după aceea îl vedem însărcinat de senat, alături de prietenul său Pliniu, să urmărească pe un proconsul necinstit și aprig... Despre anii din urmă cunoaștem prea puține lucruri; știm doar, dintr'o inscripție găsită de curând în Caria, că spre sfârșitul domniei lui Traian, era pro-

Pliniu cel tânăr

consul al Asiei. Anul morții — deși unii îl pun la 120 — e necunoscut.

Operele lui Tacit sunt:

a) *Dialogus de oratoribus* e cea dintâi lucrare a lui Tacit, asupra autenticității căreia s'au ridicat numeroase discuții. Din pricina deosebirii de stil și de caracter, mulți critici i-au contestat paternitatea, fără a o putea totuși atribui cuiva. Dacă admitem însă că *Dialogul* a fost scris sub domnia lui Titus, atunci putem înțelege deosebirea de

stil întrucât în acea epocă, a tinereții, Tacit, dedându-se cu totul studiului retoricei, era firesc ca opera lui să fie mai aproape de curgătoarea elocință a lui Cicero, decât de pateticul sombru al *Analelor* și al *Istoriei* maturității lui. Subiectul *Dialogului* constă în cercetarea cauzelor decadentei elocinței.

b) *De vita et moribus Julii Agricolae*. — *Viața lui Agricola* publicată la 98 d. Chr., adică în primul an al domniei lui Traian e un panegiric al socrului său; cartea mai poate fi însă considerată și ca un manifest politic, întrucât în momentul apariției ei, se petrecea o puternică reacțiune de ură împotriva regimului lui Domițian, din care au ieșit *Satirele* lui Juvenal ca și *Panegyricul* lui Pliniu.

c) *De origine, situ, moribus ac populis Germanorum*. Unii au văzut în această carte un roman fantastic și chiar un fel de pamflet împotriva societății dela Roma; Tacit ar fi lăudat la Germani virtuțile ce le lipseau Romanilor. Cu tot caracterul miraculos al unor descripții, nu i se poate tăgădui o documentare solidă și o observație precisă.

d) „*Historiae*” și „*Annales*”. Tacit era pregătit acum pentru marea lui operă istorică plănuită de mult. Răgazul unei epoce liniștite și cu atât mai fericite cu cât urma sângeroasei domnii a lui Domițian i-a pus pana în mână.

Întreaga lucrare se compune din treizeci de cărți despărțite în două mari grupe: *Analele* zugrăvesc epoca pe care Tacit n'a cunoscut-o, adică domnia dinastiilor Julia și Claudia; *Istoriile* înfățișează epoca contemporană, adică luptele civile din 69 și dinastia Flavia. În *Anale* sunt trei hexade. Tiberiu, — Caligula și Claudiu — Neron. În *Istorie* două hexade: războaiele civile, Vespasian și Titus — Domițian. Hexadele la rândul lor sunt împărțite probabil în triade. Pretutindeni deci compoziție și simțul armoniei interne.

Opera nu și-a supraviețuit decât în fragmente: din *Istorie* nu avem decât cele patru cărți dintâi și începutul cărții a cincea, îmbrățișând anii 69 și 70, deși povestirea mergea până la urcarea pe tron a lui Nerva la anul 96; scrise între 115—117 d. Chr. *Analele* mergeau dela moartea lui August până la căderea lui Neron. Noi nu avem decât cărțile I—IV, fragmente din cartea V și întreagă cartea VI. Toate povestesc epoca lui Tiberiu. Mai avem apoi cărțile XI—XVI — adică istoria sfârșitului lui Claudiu și, parțial, a domniei lui Neron.

Concepția istoriei era alta la cei vechi decât concepția noastră. Adevăr, firește, i se cerea istoricului, dar adevărul nu mergea până la știința de azi a cercetării și interpretării documentelor celor mai mărunte și mai îndepărtate; istoria, după definiția lui Cicero, trebuia: *ne quid falsi dicere audeat, ne quid veri non audeat*, adică i se cerea două îndrăzneli: să nu spună neadevărul, să nu ascundă adevărul. Izvoarele nu lipsiau desigur, pentru epoca imperială. Erau mai întâiu *Acta senatus*, adică procesele-verbale ale ședințelor senatului; apoi *Acta diurna populi romani*, adică un ziar la îndemâna tuturor, cuprinzând evenimentele publice mai însemnate. Pomenindu-le adesea, Tacit ne arată diferitele păreri ale senatorilor în discuțiile mai însemnate, fără să le citeze însă în întregime și textual; chiar și scrisorile Impăraților ne sunt date prin stilul scriitorului și cu eliminări calculate; prin aceasta el urmează vechea concepție istorică a înlăturării aparențelor oricărei erudiții. Tacit s'a folosit și de ceilalți istorici ai Imperiului cu toate criticile mari ce le aduce mereu.

Dorința lui de informație merge până a se folosi de izvoare contradictorii, alăturate ca adevărate documente. La aceste izvoare scrise se mai adaugă și izvoarele orale. Tacit povestește lucruri văzute sau fapte cu martori în viață încă, întrucât pe băncile senatului, alături de dânsul, se aflau bătrâni ca Silius Italicus și Verginius Rufus, ce-și făcuse cariera sub domnia lui Claudiu și Neron.

Relativ mai aproape de moderni prin concepția lui de istorie științifică, Tacit nu se depărtează nici de concepția veche a unei istorii artistice: *opus maxime oratorium*. El e unul din cele mai însemnate talente ale antichității de povestitor și de psiholog. Gravitatea e tonul lui obișnuit; plecând dela ideia că istoricul trebuie să se ferească de a broda întâmplări minunate, pentru a desfăta pe cititori cu fabule, ceiace ar însemna să știrbească din gravitatea operei sale, Tacit înlătură sistematic anecdotele, faptele mărunte mai prejos de măreția istoriei. Făcute prin largi caracterizări generale, prin calitățile și defectele fundamentale ale eroilor și nu prin amănunte tipice și anecdotice, portretele sale respiră totuși o puternică viață. Investigația scriitorului nu se îndreaptă, dealtfel, numai asupra unui singur individ, ci și asupra colectivităților, știind să zugrăvească pasiunile complexe și amestecate ale masselor.

Cum portretele împăraților sunt foarte întunecate, s'au ridicat numeroase obiecțiuni; până și Neron și-a găsit apărători în decursul veacurilor. Pentru a cunoaște adevărul asupra acestor portrete, e interesant să cunoaștem opinia contemporanilor asupra operei istorice a lui Tacit. Plinius, de pildă, îl asigură pe autor că *Istoriile* lui vor fi nemuritoare: — *Auguror, nec me fallit augurium, Historias tuas immortales futuras*, și că oamenii, pe care îi laudă el, vor trăi veșnic. Operele lui Tacit au fost deci bine primite de contemporani, mai în măsură să cunoască adevărul asupra Împăraților. Tacit nu e desmintit nici de istoricii posteriori ca Suetoniu și Dione Cassius. Ne fiind un moralist sever ca Tacit, în Suetoniu nu vom găsi indignarea violentă a marelui istoric; modest cercetător de bibliotecă, fără vederi politice și mai mult legat de Imperiu, deși nu se arată dușmănos față de împărați, portretele lui sunt totuși asemănătoare cu portretele lui Tacit: Tiberiu zugrăvit de Suetoniu e la fel de odios ca și cel al lui Tacit; Claudiu e la fel de prost; Neron la fel de nebun. Și Dione Cassius se arată tot atât de aspru față de imperiu, deși nu avea nici un motiv de a fi credincios vechei republici. În afară de scriitorii ce i-au lingușit din timpul vieții lor. Împărații n'au fost iubiți nici de contemporani, nici n'au găsit apărători printre urmași.

Tacit e învinovățit de pesimism. Nici nu putea fi altfel întrucât studiul obiectiv al epocii sale îl împingea spre această atitudine.

Instituțiile republicane ale imperiului erau numai niște forme ipocrite și fără valoare reală; în armată intrase spiritul de revoltă, ce îndreptăția pe cei străini să afirme „că în armata romană nu era nimic bun afară de ceiace nu era roman“: Vechia nobilime dispăruse sau era redusă la mizerie: numărul sclavilor creștea, pe când plebea liberă se împuțina; libertății ocupau funcțiile cele mai înalte. Tacit e adese învinuit că a urât imperiul din pricina credințelor sale republicane. În epoca Imperială nemulțumirile mișunau și era și greu să nu fie nemulțumiri sub domniile lui Caligula și Neron, când ele se manifestau și sub domniile cele mai bune ca, de pildă, și sub Traian. Cum nu există un regim politic care să fi satisfăcut pe toată lumea, imperiul nu se putea bucura de altă soartă. Dar din faptul că mai toate conspirațiile se îndreptau împotriva împăratului urât și nu a imperiului și că nici un conspirator nu făgăduia restabilirea vechei republi-

ce, — conchidem că regimul vechiu nu avea mulți partizani, așa că în tot imperiul nu s'a format un partid de opoziție, unit și puternic, cu un program hotărât, ci s'au înjghebat numai conspirații de nemulțumiri personale.

Deși nu găsim în *Anale* o doctrină publică organizată, din oarecare fragmente vedem totuși că Tacit rămăsese și la bătrânețe cu aceleași idei pe care le avusese și în tinerețe; ca și Aristot el recunoștea într'un pasagiu al *Analelor* trei forme de guvernământ: „La toate popoarele, în toate cetățile puterea aparține poporului, nobililor sau unui singur om“. Mai era, ce e dreptul, o a patra formă de guvernământ ieșită din amestecul celorlalte trei „... Acest regim politic era vechea Republică, admirat de Polybiu în timpul războaielor punice ca un amestec desăvârșit de democrație, aristocrație și monarhie. „Privind numai puterea consulilor, te-ai crede într'o monarhie; ținând seamă numai de autoritatea senatului te-ai crede într'o aristocrație; cel ce ar vedea rolul poporului în afacerile publice ar înclina să creadă într'un stat democratic“. Vechea constituție romană nu trezise însă în Tacit aceiaș admirație ca în Polybiu ci o judecată în câteva cuvinte: „această formă de guvernământ e mai ușor de laudat decât de practicat și, chiar de ar fi practică, n'ar putea dura“. Pierderea vechei Republici nu-i părea deci lui Tacit o pagubă prea mare. Imperiul era o monarhie absolută dar ipocrită. Împărații păstrase formele vechei republice, lipsite însă de orice realitate politică. A crede în puterea senatului și, prin urmare, a privi imperiul ca o Dyarchie, înseamnă a se lăsa înșelat de aparențe, întrucât senatul executa ordinele Împăratului fără să aibă vreo inițiativă. Și despre plebe părerea lui Tacit era destul de defavorabilă, așa că asprimea cu care o privește, a îndreptățit pe mulți să-l creadă partizan al guvernului aristocratic, pe când, în realitate, nici senatul nu e zugrăvit mai măgulitor. Lașitatea nobililor umplându-l de desgust, Tacit nu scapă nici un prilej pentru a ne arăta decadența rușinoasă a urmașilor familiilor celor mai ilustre.

A trăi în timpul său, în bună înțelegere cu guvernul momentului, și, regretând chiar trecutul, a te resemna cu prezentul — e ideea politică ce străbate operele lui Tacit dela *Dialogul* tinereții neexperimentate până la *Analele* bătrâneții lui glorioase dar și mult încercate. El avea convingerea că imensitatea imperiului roman nu putea fi guvernată decât prin autoritatea unui singur om. Epoca republicei trecuse. Monar-

hia creată de August era o necesitate, în fața căreia Tacit se închina. „Tacit, scrie Mommsen, e monarhic de nevoie sau, s'ar putea spune, din desperare“. Monarhia era singurul regim posibil unei societăți ce nu putea suporta nici deplina libertate, nici deplina sclavie.

NOTIȚĂ ASUPRA „DIALOGULUI“

Problema autenticității acestui Dialog a fost debătută după cum am spus, timp de trei veacuri; astăzi mai toți învățații au convenit însă în a-l recunoaște ca opera lui Tacit, cu atât mai mult cu cât nu se poate atribui nici unui alt scriitor cunoscut din epoca, în care a fost compus. Îndoelile au venit mai ales din deosebirea dintre stilul Dialogului și stilul atât de caracteristic al operei lui istorice; și anume, stilul Dialogului este de natură oratorică, în linia stilisticii ciceroniene, pe bază de desfășurare periodologică. Deosebirea se poate explica totuși prin preocupările exclusiv oratorice ale tinereții lui Tacit, formată în cultul oratoriei ciceroniene, prin marea distanță de timp ce o desparte de opera lui de maturitate, în care se putea desfășura o evoluție în sensul deprinderii din educația de școală și al afirmării propriei sale personalități literare...

Asupra datei exacte a compunerii Dialogului nu putem avea decât presupuneri. Autorul afirmă că dialogul, pe care îl reproduce în cartea sa, a avut loc în anul al șaselea al domniei lui Vespasian, adică în 75 d. Chr.; redactarea dialogului, învățații o fixează, după unele aluzii din text, în 81, pe timpul lui Titus, deși, (pentru a explica tăcerea lui Quintilian), e de admis că publicarea Dialogului s'a făcut mult mai târziu, când autorul intrase în plină celebritate. Subiectul cărții e indicat chiar dela început: autorul își propune să discute motivele decadenței elocinței din epoca sa. Quintilian, care se ocupase cu aceeași problemă, o rezolvase prin conruperia gustului literar; Tacit o rezolvă prin decăderea mora-

vurilor politice, combătând de altfel și influența răufăcătoare a retorilor și a școlilor lor și recunoscând și alte motive de decadență. Reluând idea lui Cicerone din **de Oratore**, Tacit susține că adevărata elocință trebuie să desprețuiască retorica, deși toate școalele de retorică ale timpului căutau să înlocuiască talentul prin simple procedeeți formale și chiar și Quintilian credea că nu poți fi orator fără retorică. În afară de talent, oratorul trebuie să aibă și cunoștinți bogate și în seriozitatea educației de odinioară stă superioritatea oratoriei vechi, fără a mai vorbi de libertatea forului care făcea cu puțință adevărata elocință politică.

Acum, sub rigoarea regimului imperial, dacă mai existau avocați, nu mai puteau exista oratori — ceea ce nu-l împiedică pe Tacit de a recunoaște că sub împărași, imperiul Roman se bucura de o mai mare liniște și prosperitate socială decât în ultimele timpuri ale epocii republicane. Părerii, pe care, de altfel, avea să le exprime și mai târziu în opera lui de maturitate.

DIALOGUS

DE ORATORIBUS

I. Saepe ex me requiris, Juste Fabi, cur, cum priora saecula¹ tot eminentium oratorum ingeniis gloriaque floruerint, nostra potissimum aetas deserta et laude eloquentiae orbata vix nomen ipsum oratoris retineat; neque enim ita appellamus nisi antiquos; horum autem temporum disertis causidici et advocati et patroni et quidvis potius quam oratores vocantur. Cui percontationi tuae respondere et tam magnae quaestionis pondus excipere, ut aut ingeniis nostris male existimandum sit, si idem assequi non possumus, aut de iudiciis, si nolumus, vix hercule auderem, si mihi mea sententia proferenda ac non disertissimorum, ut nostris temporibus², hominum sermo repetendus esset, quos eandem hanc quaestionem pertractantes juvenis admodum audivi. Ita non ingenio, sed memoria et recordatione opus est, ut quae a praestantissimis viris et excogitata subtiliter et dicta graviter accepi, cum singuli diversas vel easdem partes agerent, sed probabiles causas afferrent, dum formam sui quisque et animi et ingenii redderent, iisdem nunc numeris iisdemque rationibus persequar, servato³ ordine disputationis. Neque enim de-

I. 1) *Priora saecula* = epoca republicană.

2) *Ut nostris temporibus* = pentru epoca noastră.

3) *Servato* = conservato.

fuit qui diversam quoque partem susciperet, ac multum vexata et irrisa vetustate nostrorum temporum eloquentiam antiquorum ingeniis anteferebat.

II. Nam postero die quam Curiatius Maternus¹ Catonem recitaverat, cum offendisse potentium² animos diceretur, tanquam in eo tragoedie argumento sui oblitus tantum Catonem cogitasset, eaque de re per urbem frequens sermo haberetur, venerunt ad eum Marcus Aper et Julius Secundus, celeberrima tum ingenia fori nostri³, quos ego non in iudiciis modo utrosque studiose audiebam, sed domi quoque et in publico assectabar mira studiorum cupiditate et quodam ardore juvenili, ut fabulas quoque eorum et disputationes et arcana semotae dictionis⁴ penitus exciperem, quamvis maligne plerique opinarentur, nec Secundo promptum esse sermonem et Aprum ingenio potius et vi naturae quam institutione et litteris famam eloquentiae consecutum. Nam⁵ et Secundo purus et pressus et, in quantum satis erat, profluens sermo non defuit, et Aper omni eruditione imbutus contemnebat potius litteras quam nesciebat, tanquam majorem industriae et laboris gloriam habiturus⁶, si ingenium ejus nullis alienarum artium⁷ adminiculis inniti videretur.

II. 1) *Curiatius Maternus*, orator și poet tragic; autor al tragediei *Cato*, despre care se amintește aici.

2) *Potentium* = Vespasian și cei din jur. Vespasian s'a arătat foarte aspru cu filozofii.

3) *Ingenia fori* = maeștri ai baroului.

4) *Arcana semotae dictionis* = un fel de repetiție generală pe care oratorii o făceau înaintea prietenilor înainte de a-și rosti discursul.

5) *Nam* = în realitate.

6) *Tanquam... habiturus* = pentrucă, se gândea el, destoinicia și faptele lui meritau mai multă glorie.

7) *Alienarum artium* = tot ce nu e talent natural (*ingenium*).

III. Igitur ut intravimus¹ cubiculum Materni, sedentem ipsumque, quem pridie recitaverat, librum inter manus habentem deprehendimus.

Tum Secundus: „Nihilne te, inquit, Materne, fabulae malignorum terrent, quo minus offensas Catonis tui ames² an ideo librum istum apprehendisti, ut diligentius retractares, et sublatis si qua pravae interpretationi materiam dederunt³, emitteres Catonem non quidem meliorem sed tamen securiorem?“

Tum ille: „Leges⁴, inquit, quid Maternus sibi debuerit, et⁵ agnosces quae audisti. Quod si qua omisit Cato, sequenti recitatione Thyestes dicet; hanc enim tragoediam disposui jam et intra me ipse formavi. Atque ideo maturare libri hujus editionem festino, ut dimissa priore cura⁶ novae cogitationi toto pectore incumbam.“

„Adeo te tragoediae istae non satiant, inquit Aper, quo minus missis orationum et causarum studiis omne tempus modo circa Medeam, ecce nunc circa Thyestem consumas? cum te tot amicorum causae, tot coloniarum et municipiorum clientelae in forum vocent, quibus vix suffeceris, etiam si⁷ non novum tibi ipse negotium importasses, ut Domitium⁸ et Catonem, id est nostras quoque historias et Romana nomina Graeculorum fabulis aggregares.“

III. 1) *Intravimus*. Tacit întovărăşia pe M. Aper şi Iulius Secundus.

2) *Offensas Catonis tui ames* = *Catonem tuum* (eroul tău) *ames*, *etsi offensas habeat*.

3) *Sublatis si qua* = *sublatis omnibus rebus quae*.

4) *Leges* = *legendo intelleges*.

5) *Et* = *adică*.

6) *Cura* = *cartea*.

7) *Etiam si*, subînţeles „şi nu ai reuşi“.

8) *Domitius*, probabil L. Domitius Ahenobarbus, consul, duşman al lui Cezar, prins şi graţiat de el, moare la Pharsale.

IV. Et Maternus: „Perturbarer hac tua severitate, nisi frequens et assidua nobis contentio jam prope in consuetudinem vertisset. Nam nec tu agitare et insequi poetas intermittis, et ego, cui desidiam advocatorum¹ objicis, quotidianum hoc patrocinium defendendae adversus te poeticae² exerceo. Quo laetor magis oblatum nobis judicem, qui me vel in futurum vetet versus facere, vel, quod jam pridem opto, sua quoque auctoritate compellat³, ut omissis forensium causarum angustis, in quibus mihi satis superque sudatum est, sanctiorem illam et augustiorem eloquentiam colam.“

V. „Ego vero, inquit Secundus, antequam me judicem Aper recuset, faciam quod probi et moderati judices solent, ut in iis cognitionibus se excusent, in quibus manifestum est alteram apud eos partem gratia praevalere. Quis enim nescit neminem mihi conjunctiorem esse et usu amicitiae et assiduitate contubernii quam Saleium Bassum¹; cum optimum virum tum absolutissimum poetam? Porro² si poetica accusatur, non alium video reum³ locupletiores.“

„Securus sit, inquit Aper, et Saleius Bassus et quisquis alius studium poeticae et carminum gloriam fovet, cum causas agere non possit. Ego enim, quatenus⁴ arbi-

IV. 1) *Desidiam advocatorum* = puțina grabă de a pleda.
2) *Patrocinium defendendae poeticae* = asistența (juristică) ce constă în a apăra poezia.

3) *Sua quoque auctoritate compellat*. Maternus bănuiește că Julius Secundus fiind prieten cu poetul Saleius Bassus nu se va putea pronunța împotriva poeziei.

V. 1) *Saleius Bassus*, poet epic, pierdut azi.

2) *Porro* etc. Secundus se recuză pentru că prietenia pentru Bassus l'ar împiedeca să se arate imparțial.

3) *Reum*; e cel interesat în desbatere.

4) *Quatenus* = pentru că, fiind dat că...

trum litis hujus invenimus, non patiar Maternum societate plurium defendi, sed ipsum solum apud vos arguam, quod natus ad eloquentiam virilem et oratoriam⁵, qua parere simul et tueri amicitias, adsciscere necessitudines⁶, complecti provincias⁷ possit, omittit studium, quo non aliud in civitate nostra vel ad utilitatem fructuosius vel ad voluptatem jucundius vel ad dignitatem amplius vel ad urbis famam pulchrius vel ad totius imperii atque omnium gentium notitiam illustrius excogitari potest. Nam si ad utilitatem vitae omnia consilia factaque nostra dirigenda sunt, quid est tutius quam eam exercere artem, qua semper armatus praesidum amicis, opem alienis, salutem periclitantibus, invidis vero et inimicis metum et terrorem ultro ferat⁸, ipse securus et velut quadam perpetua potentia ac potestate munitus? cujus vis et utilitas rebus prospere fluentibus aliorum perfugio et tutela intellegitur: sin proprium periculum increpuit, non hercule lorica et gladius in acie firmiter munimentum quam reo et periclitanti eloquentia, praesidum simul ac telum, quo propugnare pariter et incessere sive in judicio sive in senatu sive apud principem⁹ possis. Quid aliud¹⁰ infestis patribus nuper Eprius Marcellus¹¹ quam eloquentiam suam opposuit? qui accinctus et minax disertam quidem, sed inexercitam et ejus modi

5) *Oratoriam* = vrednică de un orator desăvârșit.

6) *Amicitiae... necessitudines* = prieteni.

7) *Complecti provincias (patrocinio)* aluzie la procesele făcute de provincii înaintea senatului împotriva guvernatorilor.

8) *Ferat*, are ca subiect subiectul nedeterminat al infinitivului *exercere*.

9) *Sive apud principem*, împăratul judeca orice proces ar fi voit.

10) *Quid aliud* subînțeles *fecit*.

11) *Eprius Marcellus*, delator și avocat celebru pe timpul lui Neron; s'a sinucis sub Vespasian.

certaminum rudem Helvidii sapientiam elusit. Plura de utilitate non dico, cui parti minime contra dicturum Maternum meum arbitror.

VI. Ad voluptatem oratoriae eloquentiae transeo, cujus jucunditas non uno aliquo momento, sed omnibus prope diebus ac prope omnibus horis contingit. Quid enim dulcius libero et ingenuo animo et ad voluptates honestas nato quam videre plenam semper et frequentem domum suam concursu splendidissimorum hominum? idque scire non pecuniae, non orbitati¹, non officii alicujus administrationi, sed sibi ipsi dari? ipsos quin immo orbos et locupletes et potentes venire plerumque ad juvenem et pauperem, ut aut sua aut amicorum discrimina commendent. Ullane tanta ingenium opum ac magnae potentiae voluptas quam spectare homines veteres et senes et totius orbis gratia subnixos in summa rerum omnium abundantia confidentes, id quod optimum sit se non habere? Jam vero qui togatorum² comitatus et egressus! Quae in publico species! Quae in judiciis veneratio! Quod gaudium consurgendi assistendique³ inter tacentes et in unum conversos! Coire populum et circumfundi coronam et accipere⁴ affectum, quemcumque orator induerit! Vulgata dicentium gaudia et imperitorum quoque oculis exposita percenseo: illa secretiora et tantum ipsis orantibus nota majora sunt. Sive accuratam meditatamque profert orationem, est quoddam sicut ipsius dictionis⁵,

VI. 1) *Non orbitati* aluzie la o plagă a epocii: captarea de testamente.

2) *Togatorum* = cetăţeni importanţi.

3) *Assistendique*, oratorul sta în faţa adunării.

4) *Coire... circumfundi... accipere...* inf. de exclamaţie.

5) *Dictionis* = faptul de a vorbi.

ita gaudii pondus et constantia⁶, sive novam et recentem curam⁷ non sine aliqua trepidatione animi attulerit, ipsa sollicitudo commendat eventum et lenocinatur⁸ voluptati. Sed extemporalis audaciae atque ipsius temeritatis vel praecipua jucunditas est; nam in ingenio quoque, sicut in agro, quamquam alia diu serantur atque elaborantur¹⁰, gratiora tamen quae sua sponte nascuntur.

VII. Equidem, ut de me ipso fatear, non eum diem laetiozem egi, quo mihi latus clavus¹ oblatu8 est, vel quo homo novu8 et in civitate minime favorabili² natus quaesturam aut tribunatum aut praeturam accepi, quam eos, quibus mihi pro mediocritate hujus quantulae-cumque in dicendo facultatis aut reum prospere defendere³ aut apud centumviros⁴ causam aliquam feliciter orare aut apud principem⁵ ipsos illos libertos et procuratores principum tueri et defendere datur.

6) *Gaudii pondus et constantia* = *gaudium solidum et continuum*.

7) *Curam* = *carte*.

8) *Lenocinatur* = *auget*.

9) *Audaciae jucunditas* = *bucuria unei fapte îndrăznețe*.

10) *Quamquam alia diu serantur* = *Quamquam grata sunt alia quae multo et diuturno labore seruntur atque elaborantur*.

VII. 1) *Latus clavus* = *laticlava*, banda de purpură de la toga senatorilor.

2) *In civitate minime favorabili*. Ape8 era născu8 într'una din țările galice cu fidelitate șovăelnică față de imperiu.

3) *Reum prospere defendere* = înaintea jurisdicției criminale.

4) *Apud centumviros* = înaintea jurisdicției civile.

5) *Apud principem* = în procesele judecate înaintea împăratului.

6) *Libertos et procuratores principum* = libe8ți deveniți intendenții curții imperiale.

Tum mihi supra tribunatus et praeturas et consulatus ascendere videor, tum habere quod, si non in aliquo oritur⁷, nec codicillis⁸ datur nec cum gratia⁹ venit. Quid? fama et laus cujus artis cum oratorum gloria comparanda est? Quidnam illustrius est¹⁰ in urbe non solum apud negotiosos et rebus intentos, sed etiam apud vacuos et adulescentes, quibus modo recta indoles est et bona spes sui? Quos saepius vulgus quoque imperitum et tunicatus hic populus¹¹ transeuntes nomine vocat et digito demonstrat? Advenae quoque et peregrini jam in municipiis et coloniis suis auditos¹² cum primum urbem attigerunt, requirunt ac velut agnoscere¹³ concupiscunt.

VIII. Ausim contendere Marcellum hunc Eprium, de quo modo locutus sum, et Crispum Vibium¹ (libentius enim novis et recentibus quam remotis et obliteratis exemplis utor) non minus esse in extremis partibus terrarum quam Capuae aut Vercellis, ubi nati dicuntur. Nec hoc illis alterius bis³, alterius ter milies

7) *Si non in aliquo oritur*, o calitate care dacă nu e înăscută.

8) *Codicillis* = brevetele scrise de mâna împăratului.

9) *Cum gratia* = în urma favorii.

10) *Quidnam illustrius est*, subînțeles *gloria oratorum*.

11) *Tunicatus hic populus* = poporul de rând.

12) *Auditos* = despre care au auzit vorbindu-se.

13) *Agnoscere* = dorea să recunoască într'înșii trăsăturile sub care au devenit cunoscuți.

VIII. 1) *Vibius Crispus*, orator și delator celebru. Consul sub Neron. Proconsul în Africa sub Vespasian. S'a născut la Vercellae.

2) *Non minus esse* = aș îndăzni să pretind... că nu's mai puțin cunoscuți.

3) *Bis* etc., Eprius avea o avere de 200 milioane de sestertii adică 40 milioane lei aur, iar Vibius Crispus avea 300 milioane sestertii, adică 60 milioane lei-aur. Un sestertiu valora 0,20 centime aur.

sestertium praestat (quanquam⁴ ad has ipsas opes possunt videri eloquentiae beneficio⁵ venisse), sed ipsa eloquentia; cujus numen et caelestis vis multa quidem omnibus saeculis exempla edidit, ad quam usque fortunam homines ingenii viribus pervenerint, sed haec, ut supra dixi, proxima et quae non auditu cognoscenda, sed oculis spectanda haberemus. Nam quo sordidius et abjectius nati sunt quoque⁶ notabilior paupertas et angustiae rerum nascentes eos circumsteterunt, eo clariora et ad demonstrandam oratoriae eloquentiae utilitatem illustriora exempla sunt, quod sine commendatione natalium⁷, sine substantia facultatum⁸, neuter moribus egregius, alter habitu quoque corporis contemptus, per multos jam annos potentissimi sunt civitatis, ac, donec libuit, principes fori, nunc principes in Caesaris amicitia agunt feruntque cuncta atque ab ipso principe cum quadam reverentia diliguntur, quia Vespasianus, venerabilis senex et patientissimus veri, bene intellegit ceteros quidem amicos suos iis niti, quae ab ipso acceperint quaeque et ipsis accumulare et in alios congerere promptum sit⁹ Marcellum autem et Crispum attulisse ad amicitiam suam quod non a principe acceperint nec accipi possit. Minimum inter tot ac tanta locum obtinent imagines ac tituli et staturae, quae neque ipsa tamen negleguntur, tam hercule quam divitiae et opes, quas facilius invenies qui vituperet quam qui fastidiat. His igitur et honoribus et

4) *Quanquam* la Tacit e construit cu subjunctivul.

5) *Eloquentiae beneficio*. Neron îi dăduse lui Eprius cincii milioane de sesterti pentru că obținuse condamnarea lui Thrasea.

6) *Quoque* = *et quo*.

7) *Natalium*, în loc de *generis, originis*.

8) *Sine substantia facultatum* = fără ceea ce constituie a-
verea.

9) *Promptum sit*, subînțeles *principi*.

ornamentis et facultatibus refertas domos eorum videmus, qui se ab ineunte adulescentia causis forensibus et oratorio studio dederunt.

IX. Nam carmina et versus, quibus totam vitam Maternus insumere optat (inde enim omnis fluxit oratio), neque dignitatem ullam auctoribus suis conciliant neque utilitates alunt, voluptatem autem brevem, laudem inanem et infructuosam consequuntur. Licet haec ipsa et quae deinceps dicturus sum aures tuae, Materne, respuant, cui bono est, si apud te¹⁾ Agamemnon aut Jason diserte loquitur? Quis ideo domum defensus et tibi obligatus redit? Quis Saleium nostrum, egregium poetam vel, si hoc honorificentius est, praeclarissimum vatem, deducit aut salutatur aut prosequitur? Nempe si amicus ejus, si propinquus, si denique ipse in aliquod negotium inciderit, ad hunc Secundum recurret aut ad te, Materne, non quia poeta es, neque ut pro eo versus facias; hi enim Basso domi nascuntur, pulchri quidem et jucundi, quorum tamen hic exitus, ut cum toto anno, per omnes dies, magna noctium parte unum librum excudit et elucubrat, rogare ultro et ambire cogatur, ut sint qui dignentur audire, et ne id quidem gratis, nam et domum mutuatur et auditorium exstruit et subsellia conducit et libellos²⁾ dispergit. Et, ut beatissimus recitationem ejus eventus prosequatur, omnis illa laus intra unum aut alterum diem, velut in herba vel flore praecepta, ad nullam certam et solidam pervenit frugem⁴⁾, nec aut amici-

IX. 1) *Apud te* = în *Thyeste* și *Medea* ta (a lui Maternus) unde aveau roluri Agamemnon și Jason.

2) *Libellos* = bilete, carte de invitație.

3) *Ut* = presupunând.

4) *Laus... pervenit frugem*, comparație prescurtată... *laus perit sicut seges, quae ad nullam pervenit frugem*.

tiam inde refert aut clientelam aut mansurum in animo cujusquam beneficium, sed clamorem vagum et voces inanes et gaudium volucre. Laudavimus nuper ut miram et eximiam Vespasiani liberalitatem, quod quingenta sestertia Basso donasset. Pulchrum id quidem, indulgentiam principis ingenio mereri: quanto tamen pulchrius, si ita res familiaris exigat, se ipsum colere, suum genium propitiare, suam experiri liberalitatem! Adjice quod poetis, si modo dignum aliquid elaborare efficere velint, relinquenda conversatio amicorum et jucunditas urbis, deserenda cetera officia utque ipsi dicunt, in nemora et lucos, id est in solitudinem, secedendum est.

X. Ne opinio quidem et fama, cui soli serviunt et quod unum esse pretium omnis laboris sui fatentur, aequae poetas quam oratores sequitur, quoniam mediocres poetas nemo novit, bonos pauci. Quando enim rarissimarum recitationum fama in totam urbem penetrat? nedum ut per tot provincias innotescat. Quotus quisque, cum ex Hispania vel Asia, ne quid de Gallis nostris loquar, in urbem venit, Saleium Bassum requirit? Atque adeo si quis requirit, ut semel vidit, transit et contentus est, ut si picturam aliquam vel statuam vidisset. Neque hunc meum sermonem sic accipi volo, tanquam eos, quibus natura sua oratorium ingenium denegavit, deterream a carminibus, si modo in hac studiorum parte oblectare otium et nomen inserere possunt famae. Ego vero omnem eloquentiam omnesque ejus partes sacras et venerabiles puto, nec solum

5) *Si ita res familiaris exigat* = dacă starea averii tale te obligă să-ți crezi venitori.

X. 1) *Rarissimarum* = foarte remarcabile.

2) *Eloquentiam* = literatura.

colhurnum vestrum³ aut heroici carminis sonum, sed lyricorum quoque jucunditatem et elegorum lascivias et iamborum amaritudinem et epigrammatum lusus et quamcumque aliam speciem eloquentia habeat, anteponendam ceteris aliarum artium studiis credo. Sed tecum mihi, Materne, res est, quod, cum natura tua in ipsam arcem eloquentiae ferat, errare mavis et summa adepturus in levioribus subsistis⁴. Ut, si in Graecia natus esses, ubi ludicras quoque artes exercere honestum est, ac tibi Nicostrati⁵ robur ac vires dii dedissent, non paterer immanes illos et ad pugnam⁶ natos lacertos levitate jaculi aut jactu disci vanescere, sic nunc⁷ te ab auditoriis et theatris in forum et ad illud quidem confugere possis, quod plerisque patrociniatur, tanquam minus obnoxium sit offendere⁸, poetarum quam oratorum studium. Effervescit enim vis pulcherrimae naturae tuae, nec pro amico aliquo, sed, quod periculosius est, pro Catone offendis. Nec excusatur offensa necessitudine officii⁹ aut fide advocationis aut fortuitae et subitae dictionis impetu: meditatus videris hanc¹⁰ elegisse personam notabilem et cum auctoritate dicturam. Sentio quid responderi possit: hinc ingentes existere assensus, haec in ipsis auditoriis praecipue laudari et mox omnium sermonibus ferri¹¹....

3) *Vestrum*, se raportă la toți poezii tragici.

4) = preferi să rătăcești, și, deși ai putea ajunge pe înălțimi, te oprești în drum (în preocupări mai puțin însemnate).

5) *Nicostrati*. Nicostratus era un atlet celebru.

6) *Ad pugnam* = pentru pugilat.

7) *Nunc* = în cazul de față.

8) *Offendere* subînțeles *principem*.

9) *Necessitatis officio* — deci nevoia de a îndeplini o slujbă.

10) *Hanc* — pe Caton.

11) *Sermonibus ferri*, lipsește aici probabil o obiecțiune la care Aper răspunde „da, dar svonul acestui succes primejdios ajunge și mai repede la urechile celor mari”.

Tolle igitur quietis et securitatis excusationem, cum privatas et nostri saeculi controversias tueri, in quibus expressis¹² si quando necesse sit pro periclitante amico potentiorum aures offendere, et probata sit fides et libertas excusata.“

XI. Quae cum dixisset Aper acrius, ut solebat, et intento¹ ore, remissus et subridens Maternus: „Paran-

Nerone.

tem, inquit, me non minus diu accusare oratores quam Aper laudaverat (fore enim arbitrabar ut a laudatione eorum digressus detrectaret poetas atque carminum studium prosterneret) arte quadam mitigavit, concedendo iis, qui causas agere non possent, ut versus facerent. Ego autem sicut in causis agendis efficere aliquid et

12) *Expressis* = *quas non ipse nobis sumpsimus* = E vorba de procese în care sprijinul avocaților e șters.

XI. 1) *Intento* = grav.

eniti fortasse possum, ita recitatione tragoediarum et ingredi famam auspicatus sum², cum quidem in Nerone³ improbam et studiorum quoque sacra profanantem Vatini⁴ potentiam fregi, et hodie si quid nobis notitiae ac nominis est, magis arbitror carminum quam orationum gloria partum. Ac jam me dejungere a forensi labore constitui, nec comitatus istos⁵ et egressus aut frequentiam salutantium concupisco, non magis quam aera et imagines, quae etiam me nolente in domum meam irruerunt. Nam statum hucusque ac securitatem melius innocentia tueor quam eloquentia, nec vereor ne mihi unquam verba in senatu nisi pro alterius discrimine facienda sint.

XII. Nemora vero et luci et secretum ipsum, quod Aper increpabat, tantam mihi afferunt voluptatem, ut inter praecipuos carminum fructus numerem, quod non in strepitu nec sedente ante ostium litigatore nec inter sordes ac lacrimas reorum componuntur, sed secedit animus in loca pura atque innocentia fruiturque sedibus sacris. Haec eloquentiae primordia, haec penetrabilia; hoc primum habitu cultuque¹ commoda² mortalibus in illa casta et nullis contacta vitiis pectora influxit: sic³ oracula loquebantur. Nam lucrosae hujus⁴ et sanguinantis eloquentiae usus recens et malis moribus natus, atque, ut tu dicebas, Aper, in locum teli repertus. Ceterum

2) *Auspicatus sum* = am întreprins.

3) *In Nerone*, în tragedia mea *Nero*.

4) *Vatini*, Vatinius, un bufon al lui Neron, ajuns la o favoare scandalosă.

5) *Istos* = de care ai vorbit.

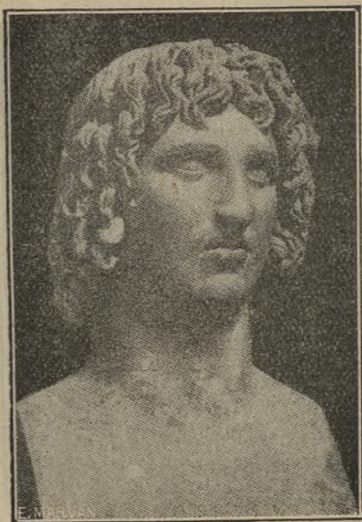
XII. 1) *Habitu cultuque*, elocința e personificată.

2) *Commoda leagă cu influxis* = *ut commoda esset*.

3) *Sic* = în limba poeziei.

4) *Hujus* = în timpurile noastre.

felix illud et, ut more nostro loquar, aureum saeculum, et oratorum et criminum inops poetis et vatibus abundant, qui bene facta canerent, non qui male admissa defenderent. Nec ullis aut gloria major aut augustior honor, primum apud deos, quorum proferre responsa et interesse epulis ferebantur, deinde apud illos diis genitos sacrosque reges, inter quos ⁵ neminem causidi-

Virgiliu.

corum, sed Orphea et Linum ac, si introspicere altius velis, ipsum Apollinem accepimus ⁶. Vel si haec fabulosa nimis et composita videntur, illud certe mihi concedes, Aper, non minorem honorem Homero quam Demostheni apud posteros, nec angustioribus terminis famam Euripidis aut Sophoclis quam Lysiae aut Hyperidis includi. Plures hodie reperies, qui Ciceronis gloriam quam

5) *Inter quos accepimus, subint. fuisse.*

6) *Ipsum Apollinem, aluzie la șederea lui Apolon la Admet.*

qui Vergilii detrectent: nec ullus Asinii ⁷ aut Messallae ⁸ liber tam illustris est quam Medea Ovidii aut Varii ⁹ Thyestes.

XIII. Ac ne fortunam quidem vatum et illud felix contubernium comparare timuerim cum inquieta et anxia oratorum vita. Licet illos certamina et pericula sua

Impăratul August.

ad consulatus evexerint, malo securum et quietum Vergilii secessum ¹, in quo tamen neque apud divum Au-

7) *Asinii*, C. Asinius Pollio, om politic și scriitor sub August.

8) *Messallae*. M. Valerius Messalla Corvinus, om politic și orator pe timpul lui August.

9) *Varii*. L. Varius Rufus, autorul tragediei *Thyeste*. El și cu Tucca au publicat *Eneida*, după moartea lui Virgiliu.

XIII. 1) *Vergilii secessum* = Virgiliu se retrăgea adese la Neapoli.

gustum gratia caruit neque apud populum Romanum notitia. Testes Augusti epistulae, testis ipse populus, qui auditis in theatro Vergilii versibus surrexit univ-
ersus et forte praesentem spectantemque veneratus est sic quasi Augustum. Ne nostris quidem tempo-
ribus Secundus Pomponius² Afro Domitio³ vel digni-
tate vitae vel perpetuitate famae cesserit. Nam Crispus⁴
iste et Marcellus⁵, ad quorum exempla me vocas, quid
habent in hac sua fortuna concupiscendum⁶? quod
timent, an quod timentur? quod, cum cotidie aliquid
rogentur, vel ii quibus praestant indignantur? quod alli-
gati omni adulatione nec imperantibus unquam satis
servi videntur nec nobis satis liberi? Quae haec summa
eorum potentia est? tantum posse liberti⁷ solent. Me
vero dulces, ut Vergilius ait, Musae, remotum a sollicitu-
dinibus et curis et necessitate cotidie aliquid contra
animum faciendi, in illa sacra illosque fontes ferant;
nec insanum ultra et lubricum forum famamque pallen-
tem trepidus experiar. Non me fremitus salutantium nec
anhelans libertus excitet, nec incertus futuri testamen-
tum pro pignore⁸ scribam, nec plus habeam quam quod
possim cui velim relinquere (quandoque enim fatalis
et meus dies veniet), statuarque tumulo non maestus

2. *Secundus Pomponius*, om de stat și poet tragic. A fost consul la 44 și 50 d. Chr.

3) *Afro Domitio*. Domitius Afer, marele orator al epocii.

4) *Crispus*... Vibius Crispus, orator și delator celebru pe timpul lui Neron; consul sub Neron, proconsul al Africei sub Vespasian.

5) *Marcellus* e Eprius Marcellus, de care a fost vorba.

6) *Concupiscendum* = *quod concupiscendum sit*.

7) *Liberti*, subînțeleles: al împăratului.

8) *Testamentum pro pignore* = pentru a lua măsurile de siguranță că testamentul va fi respectat, se lăsa și împăra-
tului o parte din avere.

et atrox, sed hilaris et coronatus, et pro memoria mei nec consulat⁹ quisquam nec roget¹⁰.”

XIV. Vixdum finierat Maternus, concitatus et velut instinctus, cum Vipstanus Messalla cubiculum ejus ingressus est¹, suspicatusque ex ipsa intentione singulorum altiorem inter eos esse sermonem: „Num parum tempestivus, inquit, interveni secretum consilium et causae alicujus meditationem tractantibus?”

„Minime, minime, inquit Secundus, atque adeo vellem maturius intervenisses; delectasset enim te et Aprini nostri accuratissimus sermo, cum Maternum ut omne ingenium ac studium suum ad causas agendas converteret exhortatus est, et Materni pro carminibus suis laeta, utque poetas defendi decebat, audentior et poetarum quam oratorum similior oratio.”

„Me vero, inquit, et sermo iste infinita voluptate affecisset, atque id ipsum delectat, quod vos, viri optimi et temporum nostrorum oratores, non forensibus tantum negotiis et declamatorio studio ingenia vestra exercetis, sed ejus modi etiam disputationes assumitis, quae et ingenium alunt et eruditionis ac litterarum jucundissimum oblectamentum cum vobis, qui ista disputatis, afferunt, tum etiam iis, ad quorum aures pervenerint. Itaque hercle non minus probari video in te, Secunde, quod Julii Africani² vitam componendo spem hominibus fecisti plurimum ejus modi librorum, quam in

9) *Consulat*, subînțeleș *senatum*.

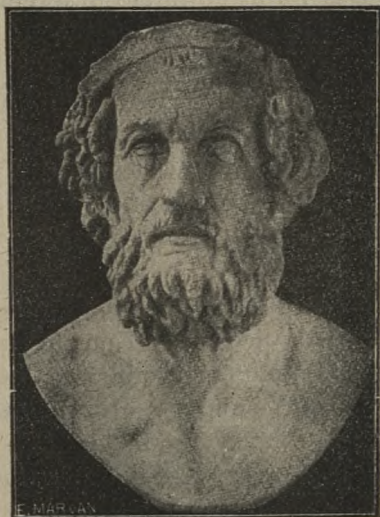
10) *Roget*, subînțeleș *principem* (de a i-se face funeraliî naționale).

XIV. *Vipstanus Messalla*, orator și scriitor pe timpul lui Vespasian.

2) *Julii Africani*. Iulius Africanus, orator pe timpul lui Neron.

Apro³, quod nondum ab scholasticis controversiis recessit et otium suum mavult novorum rhetorum more quam veterum oratorum consumere.“

XV. Tum Aper: „Non desinis, Messalla, vetera tan-

Homer

tum et antiqua mirari, nostrorum autem temporum studia irridere atque contemnere? Nam hunc tuum sermonem saepe excepi¹, cum oblitus et tuae et fratris tui² eloquentiae neminem hoc tempore oratorem esse con-

3) *Quam in Apro*, ironie căreia Aper îi va răspunde.

XV. 1) *Excepi* = *audivi*.

tenderes atque id eo, credo, audacius, quod malignitalis opinionem non verebaris, cum eam gloriam, quam tibi alii concedunt, ipse tibi denegares.

„Neque illius, inquit, sermonis mei paenitentiam ago, neque aut Secundum aut Maternum aut te ipsum, Aper, quamquam interdum in contrarium disputes, aliter sentire credo. Ac velim impetratum³ ab aliquo vestrum ut causas hujus infinitae differentiae scrutetur ac reddat, quas mecum ipse plerumque inquirō. Et quod quibusdam solatio est, mihi auget quaestionem, quia video etiam Grais accidisse ut longius absit ab Aeschine et Demosthene Sacerdos ille Nicetes⁴, et si quis alius Ephesum vel Mytilenas concentu⁵ scholasticorum et clamoribus quatit, quam Afer aut Africanus aut vos ipsi a Cicerone aut Asinio recessistis.“

XVI. „Magnam, inquit Secundus, et dignam tractatu quaestionem movisti. Sed quis eam justius explicabit quam tu, ad cujus summam eruditionem et praestantissimum ingenium cura quoque et meditatio accessit?“

Et Messalla: „Aperiam, inquit, cogitationes meas, si illud a vobis ante impetravero, ut vos quoque sermonem hunc nostrum adjuvetis.“

„Pro duobus, inquit Maternus, promitto: nam et ego et Secundus exsequemur eas partes, quas intellexerimus te non tam omisisse quam nobis reliquisse. Aprum enim solere dissentire et tu paulo ante dixisti et ipse satis manifestus est jam dudum in contrarium accingi nec aequo animo perferre hanc nostram pro antiquorum laude concordiam.“

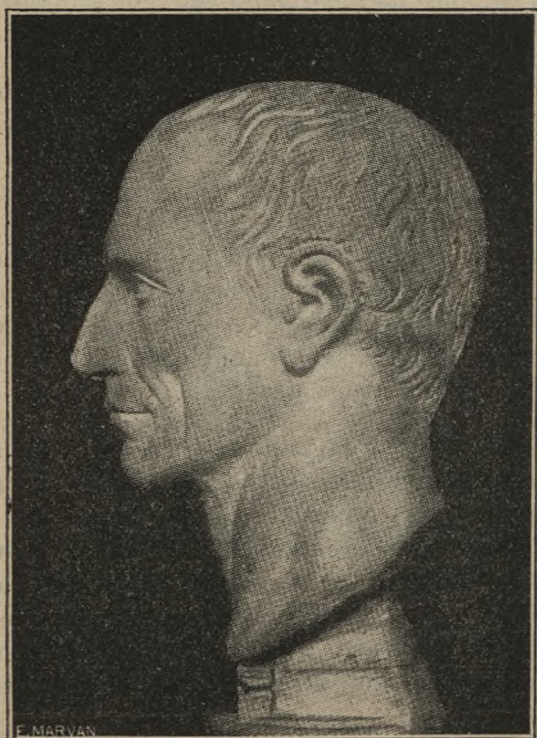
2) *Fratris tui* = M. Aquilius Regulus.

3) *Velim impetratum*, subînțeleles *esse*.

4) *Sacerdos Nicetes*, retor celebru, născut la Smirna, ce deschisese o școală la Roma.

5) *Concentu* = aclamații unanime.

„Non enim, inquit Aper, inauditum et indefensum saeculum nostrum patiar hac vestra conspiratione damari: sed hoc primum interrogabo, quos vocetis antiquos, quam oratorum aetatem significatione ista deter-

Cezar
(Bust de marmoră dela National Gallery din Londra)

minetis. Ego enim cum audio¹ antiquos, quosdam veteres et olim natos intellego, ac mihi versantur ante oculos Ulixes ac Nestor, quorum aetas mille fere et

XVI. 1) *Cum audio* = când aud vorbindu-se de.

trecentis annis saeculum nostrum antecedit: vos autem Demosthenem et Hyperidem profertis, quos satis constat Philippi et Alexandri temporibus floruisse, ita tamen ut utrique superstites essent. Ex quo apparet non multo plures quam quadringentos annos interesse inter nostram et Demosthenis aetatem. Quod spatium temporis si ad infirmitatem corporum nostrorum referas, fortasse longum videatur; si ad naturam saeculorum ac respectum immensi hujus aevi, perquam breve et in proximo est³. Nam si, ut Cicero in Hortensio⁴ scribit, is est magnus et verus annus⁵, quo eadem positio caeli siderumque, quae cum maxime⁶ est, rursus existet, isque annus horum quos nos vocamus annorum duodecim milia nongentos quinquaginta quattuor complectitur incipit Demosthenes vester, quem vos veterem et antiquum fingitis, non solum eodem anno quo nos, sed etiam eodem mense exstitisse.

XVII. Sed transeo ad Latinos oratores, in quibus non Menenium, ut puto, Agrippam, qui potest videri antiquus, nostrorum temporum disertis anteponere soletis, sed Ciceronem et Caesarem et Caelium et Calvum et Brutum et Asinium et Messallam: quos quid antiquis temporibus potius adscribatis quam nostris, non video. Nam ut de Cicerone ipso loquar, Hirto nempe et Pansa consulibus¹, ut Tiro² libertus ejus scripsit, sep-

2) *Ad naturam saeculorum* = relativ la ceia ce sunt în adevăr secolele.

3) *In proximo est*. Subiectul = momentul când începe perioada de timp astfel desemnată.

4) *In Hortensio*, o carte a lui Cicerone, pierdută. Cicerone răspundea atacurilor lui Hortensius împotriva filozofiei.

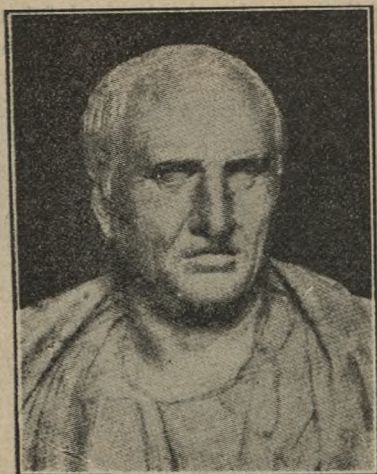
5) *Magnus annus* = anul platonician de circa 25.788 ani.

6) *Cum maxime* = azi mai mult ca oricând.

XVII. 1) *Hirtio et Pansa consulibus* = 47 a. Chr.

2) *Tiro*. M. Tullius Tiro, libert celebru al lui Cicero, care i-a publicat operele după moarte și a compus o biografie.

timo idus Decembres occisus est ³, quo anno divus Augustus in locum Pansae et Hirtii se et Q. Pedium consules suffecit ⁴. Statue sex et quinquaginta annos ⁵, quibus mox divus Augustus rem publicam rexit; adjice Tiberi, tres et viginti ⁶, et prope quadriennium Gai ⁷, ac bis quaternos denos Claudii et Neronis ⁸ annos, atque illum

Cicerone.

Galbae et Othonis et Vitellii longum et unum annum ⁹,

-
- 3) *Septimo idus Decembres* = 7 Decembrie 43 a. Chr.
 - 4) *Se et Q. Pedium suffecit* = 19 August 42 a. Chr.
 - 5) *Sex et quinquaginta annos* = dela 19 August 42 a. Chr. Ziua când August a luat consulatul — 19 August 14 d. Chr.
 - 6) *Tres et viginti* = dela 19 August — 16 Martie 37 d. Chr.
 - 7) *Prope quadriennium* = dela 16 Martie 37—24 Ianuarie 41 după Chr.
 - 8) *Claudii et Neronis* = dela 25 Ian. 41 la 9 Ian. 68, ziua urcării lui Galba.
 - 9) *Longum et unum annum*. Vespasian a fost proclamat împărat de legiunile sale în primele zile din Iulie 69 d. Chr.

ac sextam jam felicitis hujus principatus stationem¹⁰, qua Vespasianus rem publicam fovet: centum et viginti¹¹ anni ab interitu. Ciceronis in hunc diem¹² colliguntur, unius hominis aetas. Nam ipse ego in Britannia vidi senem, qui se fateretur et pugnae interfuisse, qua Caesarem inferentem arma Britanni arcere litoribus et pellere aggressi sunt. Ita si eum, qui armatus C. Caesari restitit, vel captivitas vel voluntas vel fatum aliquod in urbem pertraxisset, aequae idem et Caesarem ipsum et

Brutus, asasinul lui Cezar.

Ciceronem audire potuit et nostris quoque actionibus interesse. Proximo quidem congiario ipsi vidistis plerosque senes, qui se a divo quoque Augusto semel atque iterum accepisse congiarium¹³ narrabant. Ex quo colligi potest et Corvinum¹⁴ ab illis et Asinium audiri

10) *Stationem*, Vespasian e considerat ca o sentinelă a imperiului, a cărui pază se reînnoește anual, cu puterea tribuniciană ce-i este acordată anual.

11) *Centum et viginti*, în realitate 117 ani.

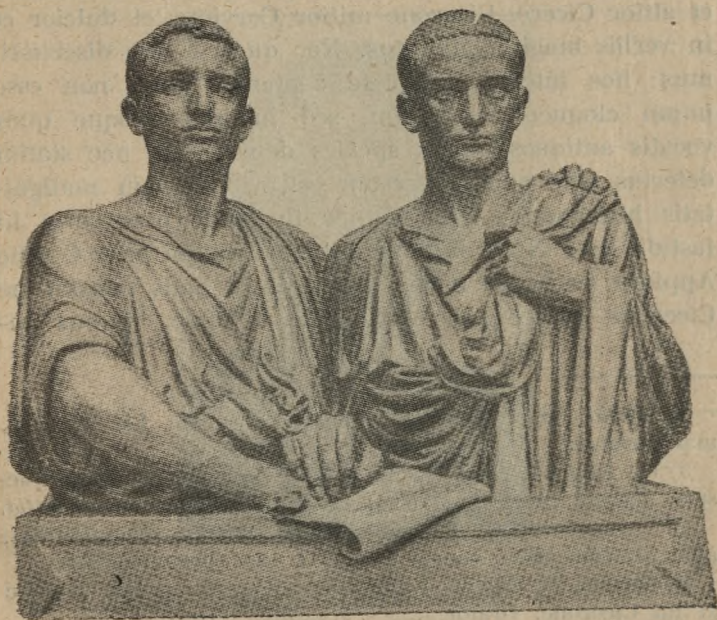
12) *In hunc diem* = până a ajunge în zilele noastre.

13) *Congiarion*. Un *congiarium* e o distribuție în alimente, pe urmă chiar în bani, făcută poporului.

14) *Corvinum*, M. Valerius Messalla Corvinus 64 a Chr.—9 d. Chr. Orator celebru.

potuisse; nam Corvinus in medium usque Augusti principatum, Asinius paene¹⁵ ad extremum duravit, ne dividatis saeculum, et antiquos ac veteres vocitatis oratores, quos eorundem hominum aures agnoscere ac velut conjungere et copulare potuerunt.

XVIII. Haec ideo praedixi, ut si qua ex horum oratorum fama gloriaque laus temporibus acquiritur, eam

Frații Gracchi
(Statue de Guillaume)

docerem in medio sitam¹ et propiorem nobis quam

15) *Paene*, căci Asinius Pollio murise la 5 d. Chr.

XVIII. 1) *In medio sitam*, comună la amândouă epocele, celei care a urmat și celei care a precedat pe Cicerone.

Servio Galbae² aut C. Laelio³ aut C. Carboni⁴ quosque alios merito antiquos vocaverimus, sunt enim horridi et impoliti et rudes et informes et quos utinam nulla parte imitatus esset Calvus vester aut Caelius⁵ aut ipse Cicero. Agere enim fortius jam et audentius volo, si illud ante praedixero, mutari cum temporibus formas quoque et genera dicendi. Sic Catoni seni⁶ comparatus G. Gracchus plenior et uberior, sic Graccho politior et ornatior Crassus⁷, sic utroque distinctior et urbanior et altior Cicero, Cicerone mitior Corvinus et dulcior et in verbis magis elaboratus. Nec quaero quis disertissimus: hoc interim probasse contentus sum, non esse unum eloquentiae vultum, sed in illis quoque quos vocatis antiquos plures species deprehendi, nec statim deterius esse quod diversum est, vitio autem malignitatis humanae vetera semper in laude praesentia in fastidio esse. Num dubitamus inventos⁸ qui prae Catone Appium Caecum⁹ magis mirarentur? Satis constat ne Ciceroni quidem obtrectatores¹⁰ defuisse, quibus in-

2) *Servio Galbae*, Servius Galba, consul la 144 a. Chr., mare orator.

3) *C. Laelio*, Laelius prieten al celui de al doilea African despre această prietenie a scris Cicerone tratatul *De amicitia*.

4) *C. Carboni*, C. Papinius Carbo, tribun al poporului, aliat al Gracchilor, consul la 120 a Chr. Orator celebru.

5) *Caelius*, M. Caelius Rufus (82—48 a. Chr.), elev și amic al lui Cicerone. Orator.

6) *Catoni seni* = M. Porcius Cato spre deosebire de Caton din Utica.

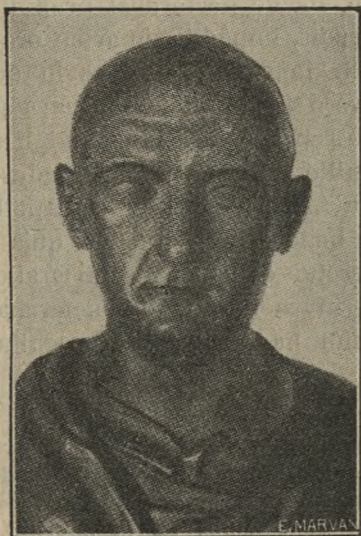
7) *Crassus*, M. Licinius Crassus, consul la 70 și 55 a. Chr. trim. la 60; mort într'o expediție împotriva Parților la 53 a. Chr.

8) *Inventos*, în timpul chiar al lui Caton.

9) *Appium Caecum*, App. Claudius Caecus, consul la 337 și 298 a. Chr. S'a opus la pacea cu Pyrrhus.

10) *Obtrectatores*, Caton și Brutus, în timpul vieții lui Cicerone, cei doi Pollio, după moartea lui.

flatus et tumens nec satis pressus, sed super modum exsultans et superfluens et parum Atticus¹¹ videretur. Legistis utique et Calvi et Bruti ad Ciceronem missas epistulas, ex quibus facile est deprehendere Calvum quidem Ciceroni visum exsanguem et attritum, Brutum autem otiosum atque disjunctum¹²; rursusque Ciceronem a Calvo quidem male audisse tanquam solutum et ener-

Scîpione, cel dintâi African
(Muzeul Luvrului)

rem, a Bruto autem, ut ipsius verbis utar, tanquam fractum atque elumbem. Si me interrogas, omnes mihi videntur verum dixisse: sed mox ad singulos veniam, nunc mihi cum universis negotium est.

11) *Parum Atticus* = puţin sobru.

12) *Disjunctum* = descusut.

XIX. Nam (quatenus antiquorum admiratores hunc velut terminum antiquitatis constituere solent) Cassium Severum¹, quem primum affirmant flexisse ab illa vetere atque directa dicendi via, non infirmitate ingenii nec incitia litterarum transtulisse se ad illud dicendi genus² contendo, sed iudicio et intellectu³. Vidit namque, ut paulo ante dicebam, cum condicione temporum et diversitate aurium formam quoque ac speciem orationis esse mutandam. Facile perferebat prior ille populus, ut imperitus⁴ et rudis, impeditissimarum orationum spatia, atque id ipsum laudabat, si dicendo quis diem eximeret⁵. Jam vero longa principiorum⁶ praeparatio et narrationis alte repetita series⁷ et multarum divisionum ostentatio et mille argumentorum gradus, et quidquid aliud aridissimis Hermagorae⁸ et Apollodori⁹ libris praecipitur, in honore erat; quod si quis odoratus philosophiam videretur et ex ea locum¹⁰ aliquem orationi suae insereret, in caelum laudibus ferebatur. Nec mirum: erant enim haec nova et incognita, et ipsorum

XIX. 1) *Cassium Severum*, C. Cassius Severus (50 a. Chr. și 37 d. Chr.). A murit în insula Serifos, unde a fost exilat 25 de ani. Orator.

2) *Ad illud dicendi genus* = la această nouă manieră oratorică deosebită de tipul clasic.

3) *Judicio et intellectu*, hendiadă = printr'o alegere judicioasă.

4) *Ut imperitus*, subînțelea *erat*.

5) *Si eximeret*. Ședințele senatului și ale adunării popoului se ridicau la apusul soarelui; unii oratori își prelungeau discursurile până atunci ca să împiedece pe adversari de a vorbi.

6) *Principiorum* = exordiul.

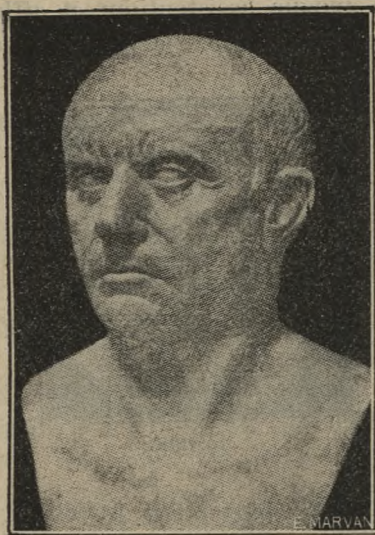
7) *Series* = incatenarea faptelor amintite în narație.

8) *Hermagorae*, Hermagoras, retor din veacul II a. Chr.

9) *Apollodorus*, retor din timpul lui August, născut la Pergam.

10) *Locum* = o desvoltare.

quoque oratorum paucissimi praecepta rhetorum aut philosophorum placita cognoverant. At hercule pervulgatis jam omnibus, cum vix in cortina¹¹ quisquam assistat, quin elementis studiorum, et si non instructus, at certe imbutus sit, novis et exquisitis eloquentiae itineribus opus est, per quae orator fastidium aurium effugiat, utique apud eos iudices, qui vi et potestate, non

Catone din Utica, nepotul lui Catone cel bătrân
(Muzeul Capitoliului)

jure aut legibus cognoscunt, nec accipiunt tempora, sed constituunt, nec expectandum habent oratorem, dum illi libeat de ipso negotio dicere, sed saepe ultro admonent atque alio transgredientem revocant et festinare se testantur.

11) *Cortina* = indică aci absida basilicelor unde aveau loc ședințele centumvirilor.

XX. Quis nunc feret oratorem de infirmitate valetudinis suae praefantem? qualia sunt fere principia Corvini. Quis quinque in Verrem libros² expectabit³? Quis de exceptione et formula⁴ perpetuetur illa immensa volumina, quae pro M. Tullio aut Aulo Caecina⁵ legimus? Praecurrit hoc tempore iudex dicentem, et nisi aut cursu argumentorum aut colore sententiarum aut nitore et cultu descriptionum invitatus et corruptus est⁶, aversatur. Vulgus quoque assistentium et affluens et vagus auditor assuevit jam exigere laetitiam et pulchritudinem

Horatius.

orationis; nec magis perfert in iudiciis tristem et impexam antiquitatem, quam si quis in scena Roscii⁷

XX. 1) *Corvini* — M. Messalla Corvinus.

2) *In Verrem libros*, cele cinci discursuri ale lui Cicerone, care n'au fost rostite, căci Verres s'a exilat singur.

3) *Expectabit* = va asculta până la sfârșit.

4) *De exceptione et formula*, termeni de drept pretorian.

5) *Pro M. Tullio et A. Caecina*. Cicerone compusese două discursuri pentru M. Tullius și unul pentru A. Caecina în care se interpreta o ordonanță a pretorului.

6) *Corruptus est* = *captus est*.

7) *Roscii*, Roscius, actor celebru, favorit al lui Sulla și prieten al lui Cicerone, care l'a apărat într'un proces.

aut Turpionis Ambivii⁸ exprimere gestus velit. Jam vero juvenes et in ipsa studiorum incude positi, qui perfectus sui causa oratores sectantur, non solum audire, sed etiam referre domum aliquid illustre et dignum memoria volunt; traduntque invicem ac saepe in colonias ac provincias suas scribunt, sive sensus⁹ aliquis arguta et brevi sententia effulsit, sive locus exquisito et poetico cultu enituit. Exigitur enim jam ab oratore etiam poeticus decor, non Accii aut Pacuvii veterno inquinatus, sed ex Horatii et Virgilii et Lucani sacrario prolatus. Horum igitur auribus et iudiciis obtemperans nostrorum oratorum aetas pulchrior et ornatior exstitit. Neque ideo minus efficaces sunt orationes nostrae, quia ad aures judicantium cum voluptate perveniunt. Quid enim, si infirmiora horum temporum templa credas¹⁰, quia non rudi caemento et informibus tegulis exstruuntur, sed marmore nitent et auro radiantur?

•XXI. Equidem fatebor vobis simpliciter me in quibusdam antiquorum vix risum, in quibusdam autem vix somnum tenere. Nec unum de populo nominabo, Canutium aut Arrium vel Furnios et Toranios quique alii in eodem valetudinario haec ossa et hanc maciem probant: ipse mihi Calvus, cum unum et viginti, ut puto, libros reliquerit, vix in una et altera oratiuncula satis facit. Nec dissentire ceteros ab hoc meo iudicio video: quotus enim quisque Calvi¹ in Asitium aut in Drusum

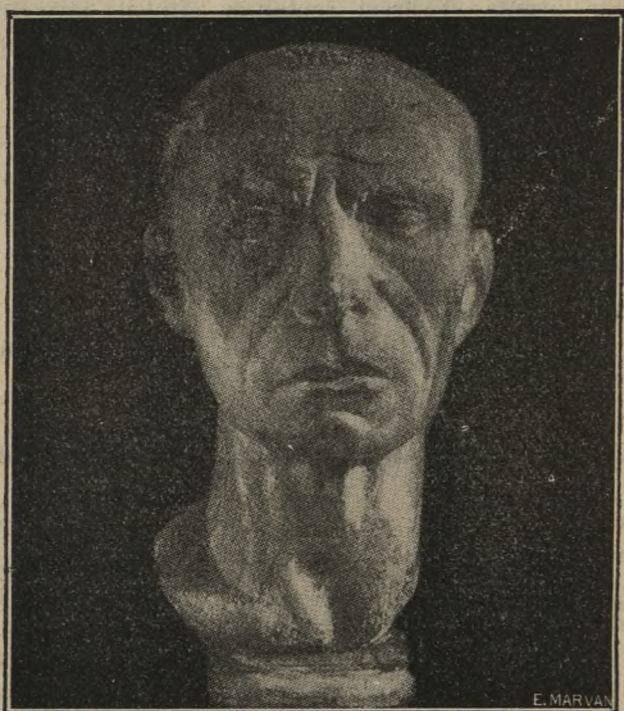
8) *Ambivii Turpionis*, L. *Ambivius Turpio*, actor celebrum din timpul lui Terentiu.

9) *Sensus*, fraza, perioadă.

10) *Quid enim si... credas*, expresie eliptică: ce s'ar spune de ai crede?

XXI. 1) *Calvi*, subînțelese *libros*.

legit? At hercle in omnium studiosorum manibus versantur accusationes quae in Vatinium inscribuntur, ac praecipue secunda ex his oratio; est enim verbis ornata et sentiis, auribus iudicum accomodata, ut scias ipsum quoque Calvum intellexisse quid melius esset,

Caius Iulius Caesar (la vârsta de 54 de ani)
(Colecția Stroganof, Roma)

nec voluntatem ei, quo minus sublimius et cultius diceret, sed ingenium ac vires defuisse. Quid? ex Caelianis orationibus nempe eae placent, sive universae, sive partes earum, in quibus nitorem et altitudinem horum temporum agnoscimus. Sordes autem illae ver-

borum² et hians compositio³ et inconditi sensus⁴ redolent antiquitatem; nec quemquam adeo antiquarium puto, ut Caelium ex ea parte laudet qua antiquus est. Concedamus sane C. Caesari, ut propter magnitudinem cogitationum et occupationes rerum minus in eloquentia effecerit, quam divinum ejus ingenium postulabat, tam hercule quam Brutum⁵ philosophiae suae relinquamus; nam in orationibus minorem esse fama sua etiam admiratores ejus fatentur: nisi forte quisquam aut Caesaris pro Decio Samnite⁶ aut Bruti pro Dejotaro rege⁷ ceterosque ejusdem lentitudinis ac teporis libros legit, nisi qui et carmina eorundem miratur. Fecerunt enim et carmina et in bibliothecas rettulerunt, non melius quam Cicero, sed felicius, quia illos fecisse pauciores sciunt Asinius quoque, quanquam propioribus temporibus natus sit, videtur mihi inter Menenius et Appios studuisse. Pacuvium certe et Accium non solum traegediis sed etiam orationibus suis expressit; adeo durus et siccus est. Oratio autem, sicut corpus hominis, ea demum pulchra est, in qua non eminent venae nec ossa numerantur, sed temperatus ac bonus sanguis implet membra et exurgit foris ipsosque nervos rubor tegit et decor commendat. Nolo Corvinum insequi, quia nec per ipsum stetit quo minus laetitiam nitoremque nostrorum temporum exprimeret, et videmus, in quantum judicio ejus vis aut animi aut ingenii suffecerit.

2) *Sordes... verborum* = *verba ignobilia atque abjecta*.

3) *Hians composito*, cacofonia produsă de litera dela sfârșitul unui cuvânt și cea dela începutul altuia.

4) *Inconditi sensus* = fraze fără artă.

5) *Brutum*. *M. Junius Brutus* (85 a. Chr.—42 a. Chr.) A fost și mare orator.

6) *Decius Samnis*, proscris de Sulla. Apărat de Cezar ca să-și recapete bunurile.

7) *Pro Dejotaro rege*. Acuzat de complot împotriva lui Cezar, a fost apărat de Brutus și Cicerone.

XXII. Ad Ciceronem venio, cui eadem pugna cum aequalibus suis fuit, quae mihi vobiscum est. Illi enim antiquos mirabantur, ipse suorum temporum eloquentiam anteponebat; nec ulla re magis oratores aetatis ejusdem praecurrit quam iudicio¹. Primus enim excoluit orationem, primus et verbis dilectum adhibuit et compositioni² artem, locos quoque laetiores attentavit et quasdam sententias invenit, utique in iis orationibus quas jam senior³ et juxta finem vitae composuit, id est, postquam magis profecerat usque et experimentis didicerat quod optimum dicendi genus esset. Nam priores ejus orationes⁴ non carent vitiis antiquitatis: lentus est in principiis, longus in narrationibus, otiosus circa excessus; tarde commovetur, raro incalescit; pauci sensus apte⁵ et cum quodam lumine⁶ terminantur. Nihil excerpere, nihil referre⁷ possis, et velut in rudi aedificio, firmus sane paries et duraturus, sed non satis expolitus et splendens. Ego autem oratorem, sicut locupletem ac lautum patrem familiae, non eo tantum volo tecto tegi quod imbrem ac ventum arceat, sed etiam quod visum et oculos delectet; non ea solum instrui suppellectile quae necessariis usibus sufficiat, sed sit in apparatu ejus et aurum et gemmae, ut sumere in manus et aspicere saepius libeat. Quaedam vero procul arceantur ut jam oblitterata et olentia: nullum sit verbum velut rubigine infectum, nulli sensus tarda et

XXII. 1) *Judicio* = gust.

2) *Compositioni*, subînțelele *verborum*.

3) *Jam senior*: *Pro Caelio* (56); *Pro Milone* (52); *Pro Marcello* (46); *Filipicile* (44—43) cele mai bune discursuri ale lui Cicerone.

4) *Priores ejus orationes*, *Pro Quinctio* (81); *Pro Roscio Amerino* (80); *Pro Roscio comoedo* (80); *Verinele* (76).

5) *Apte* = conform armoniei stilistice.

6) *Cum quodam lumine* == întrebuițând figurii.

7) *Referre*, subînțelele *domum*.

inerti structura in morem annalium componantur; fugitet foedam et insulsam scurrilitatem, variet compositionem, nec omnes clausulas uno et eodem modo determinet.

XXIII. Nolo irridere „rotam Fortunae“ et „jus Verinum“¹ et illud tertio quoque sensu in omnibus orationibus pro sententia positum „esse videatur“. Nam et haec invitus rettuli et plura omisi, quae tamen sola mirantur atque exprimunt ii, qui se antiquos oratores vocant. Neminem nominabo, genus hominum significasse contentus: sed vobis utique versantur ante oculos isti, qui Lucilium pro Horatio et Lucretium pro Vergilio legunt, quibus eloquentia Aufidii Bassi aut Servilii Noniani ex comparatione Sisennae aut Varronis² sordet, qui rhetorum nostrorum commentarios³ fastidiunt, Calvi mirantur. Quos more prisco apud iudicem fabulantes⁴ non auditores sequuntur, non populus audit, vix denique litigator perpetitur: adeo maesti et inculti illam ipsam, quam jactant, sanitatem non firmitate, sed jejunio consequuntur. Porro ne in corpore quidem valetudinem medici probant, quae animi anxietate⁵ contingit; parum est aegrum non esse: fortem et

XXIII. 1) *Rotam Fortunae... jus Verinum... Esse videatur*, sunt banalități, spirite mediocre, sau expresii repetate din discursurile lui Cicerone.

2) Aufidius Bassus, istoric de pe timpul lui Neron; Servilius Nonianus, consul la 35 d. Chr., istoric și retor; L. Cornelius Sisenna (119 a. Chr.—67 a. Chr.), un istoric cu manie arhaizantă.

M. Terentius Varro (116 a. Chr.—27 a. Chr.), cel mai mare erudit al epocii lui Cicerone.

3) *Commentarios*, aici discursurile scrise.

4) *Fabulantes*, întrebuițat aici ironic.

5) *Animi anxietate* = asemenea celor cu sănătatea șubredă care tremură să nu calce regimul.

laetum et alacrem volo. Prope abest ab infirmitate, in quo sola sanitas laudatur. Vos vero, viri disertissimi, ut potestis, ut facitis, illustrate saeculum nostrum pulcherrimo genere dicendi. Nam et te, Messalla, video laetissima quaeque antiquorum imitantem, et vos, Maternae ac Secundae, ita gravitati sensuum nitorem et cultum verborum miscetis, ea electio inventionis, is ordo rerum, ea, quotiens causa poscit, ubertas, ea, quotiens permittit, brevitatis, is compositionis decor, ea sententiarum planitas⁶ est, sic exprimitis affectus, sic libertatem temperatis, ut etiam si nostra iudicia malignitas et invidia tardaverit, verum de vobis dicturi sint posterum nostri.“

XXIV. Quae cum Aper dixisset, „Agnoscitne, inquit Maternus, vim et ardorem Apri nostri? Quo torrente, quo impetu saeculum nostrum defendit! Quam copiose ac varie vexavit antiquos! Quanto non solum ingenio ac spiritu, sed etiam eruditione et arte ab ipsis¹ mutuatus est per quae mox ipsos² incesseret! Tuum tamen, Messalla, promissum immutasse non debet. Neque enim defensorem antiquorum exigimus, nec quemquam nostrum, quanquam modo laudati sumus, iis quos insectatus est Aper comparamus. Ac ne ipse quidem ita sentit, sed more veteri³ et a nostris philosophis saepe celebrato sumpsit sibi contra dicendi partes. Igitur exprome nobis non laudationem antiquorum (satis enim illos fama sua laudat), sed causas cur tantum ab eloquentia eorum

6) *Planitas* = preciziunea.

XXIV. 1) *Ab ipsis*, Aper le datorește talentul tocmai celor pe care-i declară adversari.

2) *Ipsos* = tocmai pe ei îi atacă.

3) *More veteri* = după maniera filozofilor greci.

recesserimus, cum praesertim 4 centum et viginti annos ab interitu Ciceronis in hunc diem effici ratio temporum collegerit.“

XXV. Tum Messalla: „Sequar praescriptam a te, Martine, formam; neque enim diu 1 contra dicendum est Apro, qui primum, ut opinor, nominis controversiam movit, tanquam parum proprie antiqui vocarentur, quos satis constat ante centum annos fuisse. Mihi autem de vocabulo pugna non est; sive illos antiquos sive majores sive quo alio mavult nomine appellet 2, dum modo in confesso sit eminentiorem illorum temporum eloquentiam fuisse; ne illi quidem parti sermonis ejus repugno, si cum omnibus fatetur plures formas dicendi etiam iisdem saeculis, nedum diversis exstitisse. Sed quo modo inter Atticos oratores primae 3 Demostheni tribuuntur, proximum locum Aeschines et Hyperides et Lysias et Lycurgus obtinent, omnium autem concessu haec oratorum aetas maxime probatur, sic apud nos Cicero quidem ceteros eorundem temporum disertos antecessit, Calvus autem et Asinius et Caesar et Caelius et Brutus jure et prioribus et sequentibus anteponuntur. Nec refert quod inter se specie differunt, cum genere consentiant. Adstrictior Calvus, numerosior Asinius, splendidior Caesar, amarior Caelius, gravior Brutus, vehementior et plenior et valentior Cicero: omnes tamen eandem sanitatem eloquentiae ferunt 4, ut si omnium pariter libros in manum sumpseris, scias, quamvis in diversis ingeniis, esse quandam judicii ac voluntatis similitudinem et cognationem. Nam quod in-

4) *Cum praesertim = id quod permirum videtur, cum praesertim.*

XXV. 1) *Diu = multis verbis.*

2) *Appellet, subj. concessiv.*

3) *Primae, subintēles partes = rol.*

4) *Ferunt = praeferunt.*

vicem⁵ se obtrectaverunt et sunt aliqua epistulis eorum inserta, ex quibus mutua malignitas detegitur, non est oratorum vitium, sed hominum. Nam et Calvum et Asinium et ipsum Ciceronem credo solitos et invidere et livere et ceteris humanae infirmitatis vitiis affici: solum inter hos arbitror Brutum non malignitate nec invidia, sed simpliciter et ingenue iudicium animi sui detexisse. An ille Ciceroni invideret, qui mihi videtur ne Caesari quidem invidisse? Quod ad Servium Galbam et C. Laelium attinet, et si quos alios antiquorum agitare non destitit⁶, non exigit⁷ defensorem, cum fatear quaedam eloquentiae eorum ut nascenti adhuc nec satis adultae defuisse.

„Perge, inquit Maternus, et cum de antiquis loquaris, utere antiqua libertate, a qua vel magis degeneravimus quam ab eloquentia.“

XXVI. Ceterum si omissio optimo illo et perfectissimo genere eloquentiae eligenda sit forma dicendi, malim hercle C. Gracchi impetum aut L. Crassi maturitatem quam calamistros Maecenatis¹ aut tinnitus Gallionis²: adeo melius est orationem vel hirta toga induere quam fucatis et meretriciis vestibus insignire. Neque enim oratorius iste, immo hercle ne virilis quidem cultus est, quo plerique temporum nostrorum actores³ ita utuntur, ut lascivia verborum et levitate sententiarum et licentia compositionis histrionales modos⁴ exprimant.

5) *In vicem* = reciproc.

6) *Destitit*, subînțeleș *Aper*.

7) *Non exigit*, are ca subiect *id*.

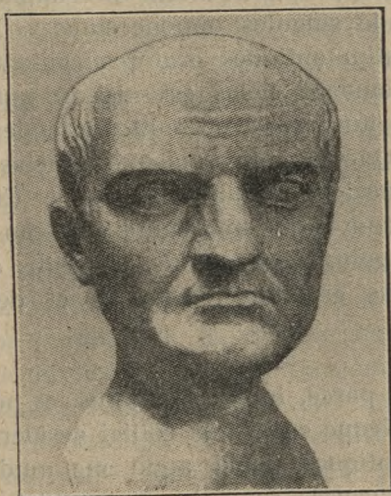
XXVI. 1) Maecenas, cunoscutul prieten al lui August. Defectul talentului său literar era afectarea.

2) *L. Junius Gallio*, autorul unui tratat de retorică celebru.

3) *Actores* = *actores causarum*.

4) *Histrionales modos*, un fel de muzici de scenă ce servea de acompaniament al pantomimelor.

Quodque vix auditu fas⁵ esse debeat, laudis et gloriae et ingenii loco plerique jactant cantari saltarique⁶ commentarios suos. Unde oritur illa foeda et praepostera, sed tamen frequens quibusdā exclamatio, ut oratores nostri tenere⁷ dicere, histriones diserte saltare dicantur. Equidem non negaverim Cassium Severum, quem solum Aper noster nominare ausus est, si iis compareretur, qui postea fuerunt, posse oratorem vocari, quan-

Mecena,

quam in magna parte librorum suorum plus vis habeat quam sanguinis. Primus enim contempto ordine rerum, ommissa modestia ac pudore verborum, ipsis etiam

5) *Fas*, pentru că aceste obiceiuri știrbesc gloriei Romei.

6) *Jactant cantari...* = retorii își învățau rău elevii care declamau cântând și cu gesturi de dans.

7) *Tenere* = sentimental.

8) *Plus vis... quam sanguinis* = mai multă energie decât vigoare reală.

quibus utitur armis⁹ incompositus¹⁰ et studio feriendi plerumque dejectus, non pugnat, sed rixatur. Ceterum, ut dixi, sequentibus comparatus et varietate eruditionis et lepore urbanitatis et ipsarum virium robore multum ceteros¹¹ superat, quorum neminem Aper nominare et velut in aciem educere sustinuit. Ego autem exspectabam, ut incusato Asinio et Caelio et Calvo aliud nobis agmen produceret, pluresque vel certe totidem nominaret, ex quibus alium Ciceroni, alium Caesari, singulis deinde singulos opponeremus¹². Nunc detrectasse nominatim antiquos oratores contentus neminem sequentium laudare ausus est nisi in publicum et in commune, veritus, credo, ne multos offenderet, si paucos excerpisset. Quotus enim quisque scholasticorum non hac sua persuasione¹³ fruitur, ut se ante Ciceronem numeret, sed plane post Gabinianum? At ego non verebor nominare singulos, quo facilius propositis exemplis appareat, quibus gradibus fracta sit et deminuta eloquentia.“

XXVII. „At parce, inquit Maternus, et potius exsolve promissum. Neque enim hoc colligi desideramus, disertiores esse antiquos, quod apud me quidem in confesso est, sed causas exquirimus, quas te solitum tractare paulo ante dixisti, tum quidem plane mitior et eloquentiae temporum nostrorum minus iratus, antequam te Aper offenderet majores tuos laccessendo.

9) *Armis* = mijloacele de atac și apărare.

10) *Incompositus* = pentru că nu știe să le așeze în ordine.

11) *Ceteros*, toți oratorii moderni, dintre care e ales ca exemplu Cassius Severus.

12) *Opponeremus*. In loc să opună lui Cicerone și Cezar pe oratorii cei mai mari contemporani, el i-a opus lui Asinius Pollio, lui Calvus, lui Caelius, oratori de a doua mână.

13) *Persuasione sua* = prezumție.

XXVII. 1) *Majores tuos* = strămoșii tăi literari.

„Non sum, inquit, offensus Apri disputatione, nec vos offendi decebit, si quid forte aures vestras perstringat, cum sciatis hanc esse ejus modi sermonum legem, judicium animi citra damnum affectus² proferre“.

XXVIII. Cui Messalla: „Non reconditas, Materne, causas requiris, nec aut tibi ipsi aut huic Secundo vel huic Apro ignotas, etiam si mihi partes assignatis proferendi in medium quae omnes sentimus. Quis enim ignorat et eloquentiam et ceteras artes descivisse ab illa vetere gloria non inopia hominum, sed desidia juventutis et negligentia parentum et inscientia praecipientium et oblivione moris antiqui? Quae mala primum in urbe nata, mox per Italiam fusa, jam in provincias manant. Quanquam vestra¹ vobis notiora sunt, ego de urbe² et his propriis ac vernaculis vitiis loquar, quae natos statim excipiunt et per singulos aetatis gradus cumulantur, si prius de severitate ac disciplina majorum circa educandos formandosque liberos pauca praedixero. Nam pridem³ suus cuique filius, ex casta parente natus, non in cella emptae nutricis, sed gremio ac sinu matris educabatur, cujus praecipua laus erat tueri domum et inservire liberis. Eligebatur autem major aliqua natu popinqua, cujus probatis spectatisque moribus omnis ejusdem familiae suboles committeretur; coram qua⁴ neque dicere fas erat quod turpe dictu, neque facere quod inhonestum factu videretur. Ac non studia modo curasque⁵, sed remissiones

2) *Citra damnum affectus* = fără a primejdui prietenia.

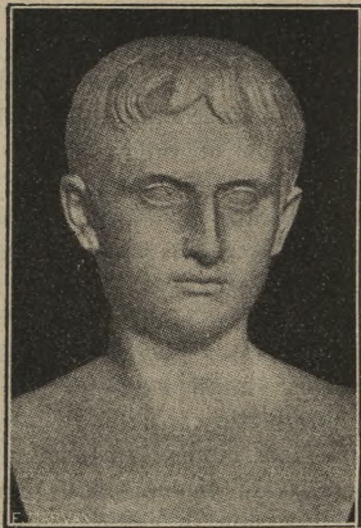
XXVIII. 1) *Vestra* = ceea ce vă interesează.

2) *Ego de urbe*, singur dintre ei Messalla e născut la Roma.

3) *Pridem* = altădată.

4) *Coram qua* = propinqua.

cundia temperabat⁶. Sic Corneliam Gracchorum, sic Aureliam Caesaris, sic Atiam Augusti praefuisse educationibus ac produxisse principes liberos⁷ accepimus. Quae disciplina ac severitas eo pertinebat, ut sincera et integra et nullis pravitatibus detorta unius cujusque

Octavian tinăr
(Muzeul Vaticanului)

natura toto statim pectore arriperet artes honestas, et sive ad rem militarem sive ad juris scientiam sive ad eloquentiae studium inclinasset, id solum ageret, id universum hauriret.

XXIX. At nunc natus infans delegatur Graeculae alicui ancillae, cui adjungitur unus aut alter ex omnibus

5) *Studia curasque* = temele copiilor.

6) *Temperabat*, subiectul e *mater*.

7) *Principes liberos* = principum liberos.

servis¹, plerumque vilissimus nec cuiquam serio ministerio accommodatus. Horum fabulis et erroribus² teneri statim et rudes animi imbuuntur; nec quisquam in tota domo pensi habet, quid coram infante domino aut dicat aut faciat. Quin etiam ipsi parentes nec probitati neque modestiae parvulos assuefaciunt, sed lasciviae et dicacitati, per quae paulatim impudentia irrepit et sui alienique contemptus. Jam vero propria et peculiaria hujus urbis vitia paene in utero matris concipi mihi videntur, histrionalis favor et gladiatorum equorumque studia. Quibus occupatus et obsessus animus quantum loci bonis artibus relinquit? Quotum quemque invenies³ qui domi quicquam aliud loquatur? Quos alios adolescentulorum sermones excipimus, si quando auditoria intravimus? Ne praeceptores quidem ullas crebriores cum auditoribus suis fabulas habent; colligunt enim discipulos non severitate disciplinae nec ingenii experimento⁴, sed ambitione salutationum et illecebris adulationis⁵.

XXX. Transco prima discentium elementa in quibus et ipsis parum laboratur: nec in auctoribus cognoscendis nec in evolvenda antiquitate nec in notitia vel hominum vel temporum satis operae insumitur, sed expetuntur quos rhetoras vocant; quorum professio¹,

XXIX. 1) *Ex omnibus servis* = dintre toți școlarii, nu din cei mai capabili.

2) *Erroribus* = prejudecăți (nedemne de un Roman).

3) *Quotum quemque invenies*, subînțeleș *juvenum*.

4) *Ingenii experimento* = mulțumită dovezilor de talent ce au dat.

5) *Ambitione salutationum*. Intrebuințarea abstractului pentru concret. *Salutationes* = curtezani.

XXX. *Quorum professio*. Ideea se dezvoltă așa: Pentru a arăta îndată și limpede cât era de vastă, în ochii strămoșilor, importanța retoricilor, în momentul când s'au stabilit la Roma, n'am decât să vă amintesc ce era educația antică.

quando primum in hanc urbem introducta est quam nullam apud majores nostros auctoritatem habuerit, statim dicturus referam necesse est animum ad eam disciplinam, qua usos esse eos oratores accepimus, quorum infinitus labor et cotidiana meditatio et in omni genere studiorum assiduae exercitationes ipsorum etiam continentur libris. Notus est vobis utique Ciceronis liber, qui Brutus inseribitur, in cujus extrema parte² (nam prior commemorationem veterum oratorum habet) sua initia, suos gradus, suae eloquentiae velut quandam educationem refert: se apud Q. Mucium jus civile didicisse, apud Philonem⁴ Academicum, apud Diodotum⁵ Stoicum omnes philosophiae partes penitus hausisse; neque iis doctoribus contentum, quorum ei copia in urbe contigerat, Achaiam quoque et Asiam peragrasset, ut omnem omnium artium varietatem complecteretur. Itaque hercle in libris Ciceronis deprehendere licet, non geometriae, non musicae, non grammaticae, non denique ullius artis ingenuae scientiam ei defuisse. Ille dialecticae subtilitatem, ille moralis partis utilitatem, ille rerum motus causasque cognoverat. Ita est enim, optimi viri, ita: ex multa eruditione et plurimis artibus et omnium rerum scientia exundat et exuberat illa admirabilis eloquentia; neque orationis⁶ vis et facultas, sicut ceterarum rerum, angustis et brevibus terminis cluditur, sed is est orator, qui de omni quaestione pulchre et ornate et ad persuadendum apte

2) *In cujus extrema parte*, începând dela cap. LXXXIX.

3) *Q. Mucius Scaevola*, supranumit Augurul, consul la 117 a. Chr. A inițiat pe Cicerone în studiul dreptului.

4) *Philo*, filozof din Larissa. Se refugie la Roma la 88 a. Chr.

5) *Diodotus*, filozof stoic, profesor al lui Cicerone. Devenit orb a trăit și murit în casa lui Cicerone.

6) *Orationis* = *eloquentiae*.

dicere pro dignitate rerum, ad utilitatem temporum⁷, cum voluptate audientium possit.

XXXI. Hoc sibi illi veteres persuaserant, ad hoc efficiendum intellegebant opus esse, non ut in rhetorum scholis declamarent, nec ut fictis nec ullo modo ad veritatem accedentibus controversis linguam modo et vocem exercerent, sed ut iis artibus pectus implerent, in quibus de bonis ac malis, de honesto et turpi, de justo et injusto disputatur; haec enim est oratori subjecta ad dicendum materia. Nam in judiciis fere de aequitate, in deliberationibus de utilitate, in laudationibus de honestate disserimus, ita ut¹ plerumque haec in vicem misceantur: de quibus copiose et varie et ornate nemo dicere potest, nisi qui cognovit naturam humanam et vim virtutum pravitatemque vitiorum et habet intellectum eorum, quae nec in virtutibus nec in vitiis numerantur². Ex his fontibus etiam illa profluunt, ut facilius iram iudicis vel instiget vel leniat, qui scit quid³ ira, et promptius ad miserationem impellat, qui scit quid sit misericordia et quibus animi motibus concitetur. In his artibus⁴ exercitationibusque versatus orator, sive apud infestos sive apud cupidos⁵ sive apud invidentes sive apud tristes sive apud timentes dicendum habuerit tenebit venas animorum, et prout cuiusque⁶ natura postulabit, adhibebit manum et tem-

7) *Ad utilitatem temporum* = știind trage foloase din im-
prejurări.

XXXI. 1) *Ita ut* = cu excepția că...

2) *Quae neque...* = acțiunile indiferente din filozofia stoică.

3) *Qui scit quid ira...*, subînțeleș *sit*.

4) *In his artibus* = în studiul filozofiei.

5) *Sive apud cupidos* = fie în fața unor judecători plini
de părtinire.

6) *Cuiusque* = a fiecărui judecător.

perabit orationem, parato omni instrumento et ad omnem usum reposito. Sunt apud quos adstrictum et collectum et singula statim argumenta concludens⁷ dicendi genus plus fidei meretur: apud hos dedisse operam dialecticae⁸ proficiet. Alios fusa et aequalis⁹ et ex communibus ducta sensibus oratio magis delectat: ad hos permovendos mutuabimur a Peripateticis aptos et in omnem disputationem paratos jam locos¹⁰. Dabunt Academici pugnacitatem, Plato altitudinem, Xenophon jucunditatem; ne Epicuri quidem et Metrodori¹¹ honestas quasdam exclamationes¹² assumere iisque, prout res poscit, uti alienum erit oratori. Neque enim sapientem informamus neque Stoicorum comitem¹³ sed cum qui quasdam artes haurire, omnes libare debet. Ideoque et juris civilis scientiam veteres oratores comprehendebant, et grammatica, musica, geometria imbuebantur. Incidunt enim causae, plurimae quidem ac paene omnes, quibus juris notitia desideratur, pleraeque autem, in quibus haec quoque scientia requiritur.

7) *Singula statim argumenta concludens* = la care argumentele sunt puse de fiecare dată în formă.

8) *Dialecticae*, dialectica fiind principala preocupare a stoicilor, la filozofia stoică se referă aici Messalla.

9) *Aequalis* = susținut.

10) *Locos* = „locuri“ sau izvoare de argumente, parte a retoriceii tratată întâi de Aristot, fondatorul școlii peripatetice.

11) *Metrodori*, Metrodorus din Lampsac, cel mai celebru din elevii lui Epicur.

12) *Exclamations*, aluzie la obiceiul filozofilor epicuri de a da maximelor lor forma de exclamație.

13) *Neque Stoicorum comitem* = și cu atât mai puțin un adept al Stoicilor.

14) *Neque enim debet*. Ideea e aceasta: Negreșit nu ne propunem să facem un filozof; nu cerem oratorului decât să aibă o cunoștință sumară a filozofiei.

XXXII. Nec quisquam respondeat sufficere, ut ad tempus¹ simplex quiddam et uniforme doceamur². Primum autem aliter utimur propriis, aliter commodatis, longeq̄ interesse manifestum est, possideat quis quae profert an mutuetur. Deinde ipsa multarum artium scientia etiam aliud agentes³ nos ornat, atque ubi minime credas, eminet et excellit. Idque non doctus modo et prudens auditor, sed etiam populus intellegit ac statim ita laude prosequitur, ut legitime studuisse, ut per omnes eloquentiae numeros isse, ut denique oratorem esse fateatur; quem non posse aliter exsistere nec exstitisse unquam confirmo, nisi eum qui tanquam in aciem omnibus armis instructus, sic in forum omnibus artibus armatus exierit. Quod adeo negligitur ab horum temporum disertis, ut in actionibus eorum hujus⁴ quoque cotidiani sermonis foeda ac pudenda vitia deprehendantur, ut ignorent leges, non teneant senatus consulta, jus civitatis⁵ ultro derideant, sapientiae vero studium et praecepta prudentium penitus reformident. In paucissimos sensus⁶ et angustas sententias detrudunt eloquentiam velut expulsam regno suo, ut quae olim omnium artium domina pulcherrimo comitatu pectora implebat, nunc circumcisa et amputata, sine honore, paene dixerim sine ingenuitate⁷, quasi una ex sordidissimis artificiis discatur. Ego hanc primam

XXXII. *Ad tempus* = într'o împrejurare.

2) *Doceamur* = aici se vorbește de cunoștințele superficiale, pe care un orator într'o chestiune dificilă le cere la ocazie unui om competent.

3) *Aliud agentes* = când ne îndeletnicim cu alte lucrări literare.

4) *Hujus* = nostri.

5) *Jus civitatis* = jus civile.

6) *Sensus* = idei; *sententias* = fraze.

7) *Sine ingenuitate*, care devenea sclavă. Meșteșugurile erau privite ca ocupații servile.

et praecipuam causam arbitror, cur in tantum ab eloquentia antiquorum oratorum recesserimus. Si testes desiderantur, quos potiores nominabo quam apud Graecos Demosthenem, quem studiosissimum Platonis auditorem fuisse memoriae proditum est? Et Cicero his, ut opinor, verbis⁸ refert, quidquid in eloquentia effecerit, id se non rhetorum officinis, sed Academiae spatiis consecutum. Sunt aliae causae magnae et graves, quas a vobis aperiri aequum est, quoniam quidem ego jam meum munus explevi, et quod mihi in consuetudine est, satis multos offendi, quos, si forte haec audierint, certum habeo dicturos me, dum juris et philosophiae scientiam tanquam oratori necessariam laudo, ineptiis meis⁹ plausisse“.

XXXIII. Et Maternus: „Mihi, quidem, inquit, susceptum a te munus adeo peregissem nondum videris, ut inchoasse tantum et velut vestigia ac lineamenta quaedam ostendisse videaris. Nam quibus artibus instrui veteres oratores soliti sint, dixisti differentiamque nostrae desidiae et inscientiae adversus acerrima et fecundissima eorum studia demonstrasti: cetera expecto¹, ut quemadmodum ex te didici, quid aut illi scierint aut nos nesciamus, ita hoc quoque cognoscam, quibus exercitationibus juvenes jam et forum ingressuri confirmare et alere ingenia sua soliti sint. Neque enim solum arte et scientia, sed longe magis facultate et usu eloquentiam contineri, nec tu, puto, abnuēs et hi significare vultu videntur²“.

8) *His verbis* = în acești termini.

9) *Ineptiis meis*, căci cunoașterea dreptului și a filozofiei e privită ca fără însemnătate de oratorii de care vorbește Messalla.

XXXIII. 1) *Cetera expecto* = aștept restul.

2) *Significare vultu videntur* = mi se pare după față că

Deinde cum Aper quoque et Secundus idem annuisent, Messalla quasi rursus incipiens: „Quoniam initia et semina veteris eloquentiae satis demonstrare videor, docendo quibus artibus antiqui oratores institui erudique soliti sint, persequar nunc exercitationes eorum. Quanquam ipsis artibus inest exercitatio, nec quisquam percipere tot tam reconditas, tam varias res potest, nisi ut scientiae meditatio, meditationi facultas, facultati usus eloquentiae accedat. Per quae colligitur eandem esse rationem et percipiendi³ quae proferas et proferendi quae perceperis. Sed si cui obscuriora haec videntur isque scientiam ab exercitatione separat, illud certe concedet, instructum et plenum his artibus animum longe paratiorem ad eas exercitationes venturum, quae propriae esse oratorum videntur⁴.

XXXIV. Ergo apud majores nostros juvenis ille, qui foro et eloquentiae parabatur, imbutus jam domestica disciplina, refertus honestis studiis deducebatur a patre vel a propinquis ad eum oratorem, qui principem in civitate locum obtinebat. Hunc sectari, hunc prosequi, hujus omnibus dictionibus¹ interesse sive in judiciis sive in contionibus assuescebat, ita ut altercationes quoque exciperet et jurgiis interesset utque sic dixerim, pugnare in proelio disceret. Magnus ex hoc usus, multum constantiae, plurimum iudicii juvenibus statim contingebat, in media luce studentibus atque inter ipsa dis-

sunt de părerea asta (adică: *facultate et usu eloquentiam contineri*).

3) *Rationem percipiendi* = metoda de a-și asimila.

4) *Quae propriae esse oratorum videntur* = *quas proprias esse oratorum intelligimus vel consentimus*.

XXXIV. 1) *Omnibus dictionibus* = la tot ce spunea.

crimina, ubi nemo impune stulte aliquid aut contrarie² dicit, quo minus et iudex respuat et adversarius exprobrat, ipsi denique advocati aspernentur. Igitur vera statim et incorrupta eloquentia imbuebantur; et quam unum sequerentur, tamen omnes ejusdem aetatis patronos in plurimis et causis et judiciis³ cognoscebant; habebantque ipsius populi diversissimarum aurium copiam, ex qua facile deprehenderent, quid in quoque vel probaretur vel displiceret. Ita nec prae-

Pompei
(Marmoră din Muzeul din Copenhaga)

ceptor deerat, optimus quidem et electissimus, qui faciem eloquentiae, non imaginem praestaret, nec adversarii et aemuli ferro, non rudibus dimicantes, sic auditorium semper plenum, semper novum ex individis et faventibus, ut nec bene⁴ nec male dicta dissimularentur. Scitis enim magnam illam et duraturam eloquentiae famam non minus in diversis subselliis pa-

²) *Contrarie* = ce e contrariu cauzei.

³) *In judiciis* = în fața diferitor instanțe.

⁴) *Nec bene...* = *nec (simularentur) bene dicta nec legat de auditorium.*

rari quam in suis⁵; inde quin immo constantius surgere, ibi fidelius corroborari. Atque hercule sub ejus modi praeceptoribus juvenis ille, de quo loquimur, oratorum discipulus; fori auditor, sectator judiciorum, eruditus et assuefactus alienis experimentis, cui cotidie audienti notae leges, non novi judicum vultus, frequens in oculis consuetudo contionum, saepe cognitae populi aures, sive accusationem susceperat sive defensionem, solus statim et unus cuicumque causae par erat. Nono decimo aetatis anno L. Crassus C. Carbonem, unoetvicesimo Caesar Dolabellam⁶, altero et vicesimo Asinius Pollio C. Catonem, non multum aetate antecedens Calvus Vatinius iis orationibus insecuti sunt, quas hodie quoque cum admiratione legimus.

XXXV. At nunc adolescentuli nostri deducuntur in scholas istorum, qui rhetores vocantur, quos paulo ante Ciceronis tempora exstitisse nec placuisse majoribus nostris ex eo manifestum est, quod a Crasso et Domitio censoribus cludere, ut ait Cicero, ludum impudentiae¹ jussi sunt. Sed, ut dicere institueram, deducuntur in scholas; in quibus dixerim utrumne locus ipse an condiscipuli an genus studiorum plus mali ingeniis afferant. Nam in loco nihil reverentiae est, in quem nemo nisi aequae imperitus² intret; in condiscipulis nihil profectus, cum pueri inter pueros et

5) *Diversis* = *adversis* = partea adversă.

6) *Dollabellam*, Cn. Cornelius Dollabella, la întoarcerea din guvernarea Macedoniei, a fost acuzat de hoții de Cezar, dar a fost achitat.

XXXV. 1) *Ludum impudentiae* = școala nerușinării.

2) *Aequae imperitus* = *atque ei qui olim intraverint*.

3) *Pari securitate* = nu se tem de critici, de oarece sunt ca niște camarazi de școală tot atât de slabi ca și dânsii.

adulescentuli inter adulescentulos pari securitate³ et dicant et audiantur; ipsae vero exercitationes magna ex parte contrariae⁴. Nempe enim duo genera⁵ materialiarum apud rhetoras tractantur, suasoriae et controversiae. Ex his suasoriae quidem, tanquam plane leviores et minus prudentiae exigentes, pueris delegantur, controversiae robustioribus assignantur, quales, per fidem, et quam incredibiliter compositae! Sequitur autem, ut materiae abhorrenti a veritate declamatio quoque adhibeatur. Sic fit ut tyrannicidarum praemia aut vitiatarum electiones aut pestilentiae remedia aut incesta matrum aut quidquid in schola cotidie agitur, in foro vel raro vel nunquam, ingentibus verbis persequantur: cum ad veros iudices ventum⁶.”

XXXVI. „...rem cogitant. Nihi humile vel abjectum eloqui poterat. Magna eloquentia, sicut flamma, materia alitur et motibus excitatur et urendo clarescit. Eadem ratio in nostra quoque civitate¹ antiquorum eloquentiam provexit. Nam etsi horum quoque temporum oratores ea consecuti sunt, quae composita et quietata et beata re publica tribui fas erat, tamen illa perturbatione ac licentia plura sibi assequi videbantur², cum mixtis omnibus et moderatore uno carentibus tantum quisque orator saperet, quantum erranti³ po-

4) *Contrariae* = merg împotriva scopului propus.

5) *Duo genera*, adică: 1) *suasoriae*, aparțin genului deliberativ; 2) *controversiae*, genului judiciar.

6) *Ventum*. E aci o mare lacună; lipsește sfârșitul discursului lui Messalla și începutul discursului lui Maternus.

XXXVI. 1) *In nostra quoque civitate* = ceea ce ne face să credem că înainte Maternus vorbise de rolul elocinței în luptele politice dela Atena.

2) *Videbantur* = subiectul e *antiqui oratores*.

3) *Erranti* = care șovăia între diferiți șefi de partid.

pulo persuadere poterat. Hinc leges assiduae et populare nomen⁴, hinc contiones magistratuum paene pernottantium in rostris, hinc accusationes potentium reorum et assignatae etiam domibus inimicitiae, hinc procerum factiones et asidua senatus adversus plebem certamina. Qua singula etsi distrahebant rem publicam, exercebant tamen illorum temporum eloquentiam et magnis cumulare praemiis videbantur, quia quanto quisque plus dicendo poterat, tanto facilius honores assequeretur, tanto plus apud principes gratiae, plus auctoritatis apud patres, plus notitiae ac nominis apud plebem parabat. Hi⁵ clientelis etiam exterarum nationum⁶ redundabant, hos ituri in provincias magistratus reverebantur, hos reversi colebant⁷, hos et praeturae et consulatus vocare ultro videbantur, hi ne privati quidem sine potestate erant, cum et populum et senatum consilio et auctoritate regerent. Quin immo sibi ipsi persuaserant neminem sine eloquentia aut assequi posse in civitate aut tueri conspicuum et eminentem locum. Nec mirum, cum etiam inviti ad populum producerentur, cum parum esset in senatu breviter censere, nisi quis ingenio et eloquentia sententiam suam tueretur⁸, cum in aliquam invidiam aut crimen vocati sua voce respondendum haberent, cum testimonia quoque in iudiciis non absentes nec per tabellam dare, sed coram et praesentes dicere cogerentur. Ita ad summa elo-

4) *Leges assiduae et populare nomen* = hinc leges ab oratoribus assidue rogatae ut populare nomen compararent.

5) *Hi* = acești oratori.

6) *Clientelae nationum* = provinciile și orașele aveau patroni la Roma; uneori chiar pe generali ce le cuceriseră.

7) *Reverebantur... colebant* = cultivau personagii ce aveau să le aducă servicii la Roma.

8) *Nisi quis... tueretur*, se leagă de *parum esset* = nu era de ajuns, (afară că aveau prestigiul talentului și a elocinței) să-ți explici scurt votul la senat.

quentiae praemia magna etiam necessitas accedebat, et quo modo disertum haberi pulchrum et gloriosum, sic contra mutum et elinguem videri deforme habebatur.

XXXVII. Ergo non minus rubore quam praemiis stimulabantur, ne clientulorum loco potius quam patronorum numerarentur, ne traditae a majoribus necessitudines ad alios transirent, ne tanquam inertes et non suffecturi honoribus aut non impetrarent¹ aut impetratos male tuerentur. Nescio an venerint in manus vestras haec vetera, quae et in antiquariorum bibliothecis adhuc manent et cum maxime² a Muciano³ contrahuntur, ac jam undecim, ut opinor, Actorum libris⁴ et tribus Epistularum composita et edita sunt. Ex his intellegi potest Cn. Pompejum et M. Crassum non viribus modo et armis, sed ingenio quoque et oratione valuisse; Lentulos et Metellos et Lucullos et Curiones et ceteram procerum manum multum in his studiis operae curaeque posuisse, nec quemquam illis temporibus magnam potentiam sine aliqua eloquentia consecutum. His accedebat splendor reorum et magnitudo causarum, quae et ipsa plurimum eloquentiae praestant. Nam multum interest, utrumne de furto aut formula et interdicto dicendum habeas, an de ambitu comitiorum, expilatis sociis et civibus trucidatis. Quae mala sicut

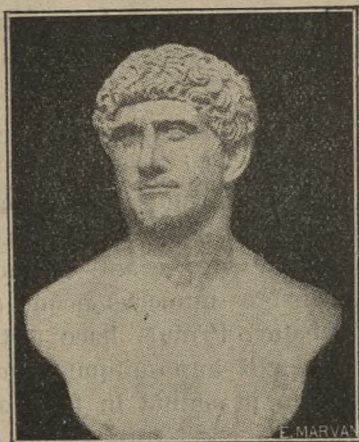
XXXVII. 1) *Non impetrarent*, subînț. *honores*.

2) *Cum maxime*, = chiar în momentul acela.

3) *Muciano*, C. Licinius Mucianus, consul 66, 70 și 72; el împinse pe Vespasian să ia imperiul. La sfârșitul vieții s'a ocupat cu lucrări de erudiție și a adunat o culegere de acte și discursuri privitoare la ultimii ani ai republicei.

4) *Acta*, e vorba de extrase din procesele-verbale ale senatului (*acta senatus*) și din ziarul oficial al Romei (*acta diurna*, *acta populi*, *acta urbana*). Din timpul consulatului lui Cezar (59 a. Chr.) ședințele senatului se stenografiau și publicau.

non accidere melius est isque optimus civitatis status habendus est, in quo nihil tale patimur ita, cum acciderent, ingentem eloquentiae materiam subministrabant. Crescit enim cum amplitudine rerum vis ingenii, nec quisquam claram et illustrem orationem efficere potest nisi qui causam parem invenit. Non opinor, Demosthenem orationes illustrant, quas adversus tutores⁵ suos composuit, nec Ciceronem magnum oratorem P. Quin-

Triumvirul Marcus Antonius
(Muzeul Vaticanului)

tius defensus⁶ aut Licinius Archias faciunt: Catilină et Milo et Verres et Antonius hanc illi famam circumdederunt, non quia tanti fuerit⁷ rei publicae malos ferre cives, ut uberem ad dicendum materiam oratores

5) *Adversus tutores*: Aphobos, Demophon, Therripide.

6) *Quintius defensus* = faptul de a-l fi apărat pe P. Quintius.

7) *Tanti fuerit*, republica a suferit mai mult din pricina cetătenilor răi decât a folosit de pe urma marilor oratori.

haberent, sed, ut subinde admoneo, quaestionis meminerimus sciamusque nos de ea re loqui, quae facilius turbidis et inquietis temporibus existit. Quis ignorat utilius ac melius esse frui pace quam bello vexari? Plures tamen bonos proeliatos bella quam pax ferunt. Similis eloquentiae condicio. Nam quo saepius steterit⁸ tanquam in acie quoque plures et intulerit ictus et exceperit quoque majores adversarios acrioresque pugnas sibi ipsa desumpserit, tanto altior et excelsior et illis nobilitata discriminibus in ore hominum agit, quorum ea natura est, ut secura sibi, aliis dubia velint⁹.

XXXVIII. Transeo ad formam et consuetudinem veterum judiciorum. Quae etsi nunc aptior est veritati², eloquentiam tamen illud forum³ magis exercebat; in quo nemo intra paucissimas perorare horas cogebatur et liberae comperendinationes erant et modum dicendi sibi quisque sumebat et numerus neque dierum neque patronorum finiebatur. Primus haec tertio consulatu⁴ Cn. Pompejus astrinxit imposuitque veluti frenos eloquentiae⁵, ita tamen ut omnia in foro, omnia legibus, omnia apud praetores gererentur: apud quos⁶ quanto

8) *Steterit* și verbele următoare au ca subiect *eloquentia* personificată.

9) *Ut secura sibi, aliis dubia velint* = gloria se măsoară pe măsura dificultăților învinse.

XXXVIII. 1) *Quae etsi nunc* = *etsi ea* (forma) *quae nunc est*.

2) *Aptior est veritati* = este mai conformă cerințelor justiției.

3) *Illud forum* = *forma et consuetudo veterum judiciorum*.

4) *Tertio consulatu*, 52 a. Chr.

5) *Imposuit frenos eloquentiae*, acuzatul n'a putut vorbi decât două ceasuri, apărătorul trei.

6) *Apud quos* etc. Ia: *quod argumentum majus est quanto majora negotia solita sint olim exerceri quam quod...*

majora negotia⁷ olim exerceri solita sint, quod majus argumentum est quam quod causae centuvirales, quae nunc primum obtinent locum, adeo splendore aliorum judiciorum obruebantur, ut neque Ciceronis neque Caesaris neque Bruti neque Caelii neque Calvi, non denique ullius magni oratoris liber⁸ apud centumviros dictus legatur? exceptis orationibus Asinii, quae pro heredibus Urbinae⁹ inscribuntur, ab ipso tamen Pollio mediis divi Augusti temporibus habitae, postquam longa temporum quies et continuum populi otium et assidua senatus tranquillitas et maxime principis disciplina ipsam quoque eloquentiam sicut omnia alia pacaverat.

XXXIX. Parvum et ridiculum fortasse videatur quod dicturus sum, dicam tamen, vel ideo ut rideatur. Quantum humilitatis putamus eloquentiae attulisse paenulas istas, quibus adstricti et velut inclusi cum iudicibus fabulamur¹? Quantum virium detraxisse orationi auditoria² et tabularia³ credimus, in quibus jam fere plurimae causae explicantur⁴? Nam quo modo nobiles equos cursus et spatia probant, sic est aliquis oratorum

7) *Majora negotia*, jurisdicția pretorilor sub republică era mai mari decât sub imperiu.

8) *Liber*, discursul scris după ce a fost rostit în fața centumvirilor.

9) *Urbina*, lăsase ca moștenire o mare avere, de pe urma căreia se născu un proces, la care a participat și Asinius Pollio ca avocat al moștenitorilor legitimi.

XXXIX. 1) *Fabulamur* = nu se mai pledează, se conversează.

2) *Auditoria* = sălile de lectură publică.

3) *Tabularia* = arhivele.

4) *Causae explicantur*, procesele sunt numai expuse nu și pledate.

campus, per quem nisi liberi et soluti ferantur, debilitatur ac frangitur eloquentia. Ipsam quin immo curam et diligentis stili anxietatem⁵ contrariam experimur, quia saepe interrogat iudex, quando incipias, et ex interrogatione ejus incipiendum est. Frequenter pro-

Școala romană

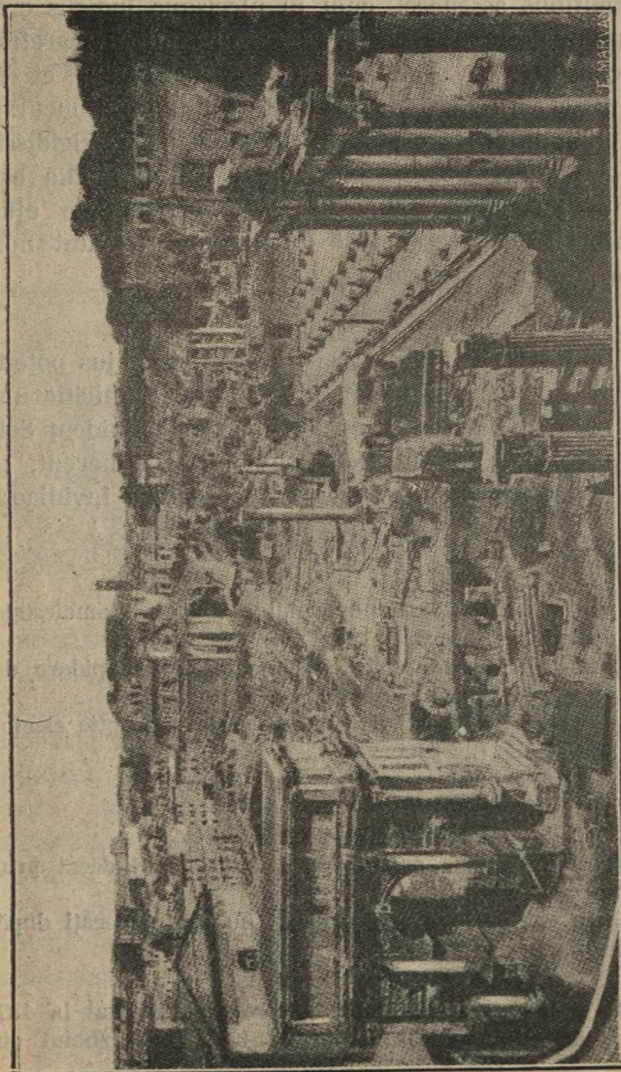
(După o pictură de pe un zid).

bationibus et testibus silentium importunus indicit. Unus inter hae dicenti aut alter assistit, et res velut in solitudine agitur. Oratori autem clamore plausuque opus est et velut quodam theatro; qualia cotidie antiquis oratoribus contingebant, cum tot pariter ac tam

5) *Stili anxietatem* = grija stilului.

6) *Incipere* = a ajunge la chestie.

7) *Tot ac tam nobiles, subinfeles viri.*

FORUL

Vederea este luată de pe Capitoliu, în dreapta colina împădurită a Palatinului, în față, în stânga un arc de triumf de pe timpul imperiului, în dreapta șapte coloane din templul lui Saturn.

nobiles 7 forum coartarent, cum clientelae quoque ac tribus ac municipiorum etiam legationes ac pars Italiae periclitantibus assisteret, cum in plerisque judiciis crederet populus Romanus sua interesse quid judicaretur. Satis constat C. Cornelium 8 et M. Scaurum 9 et T. Milonem et L. Bestiam 10 et P. Vatinius concursu totius civitatis et accusatos et defensos, ut 11 frigidissimos quoque oratores ipsa certantis populi studia excitare et incendere potuerint 12. Itaque hercule ejus modi libri 13 extant, ut ipsi quoque qui egerunt non aliis orationibus censeantur 15.

XL. Jam vero contiones assiduae et datum jus potentissimum quemque vexandi atque ipsa inimicitiarum gloria, cum se plurimi disertorum ne a P. quidem Scipione aut L. Sulla aut Cn. Pompejo 1 abstinerent, et ad incessendos principes viros, ut est natura invidiae 2,

8) *C. Cornelius*, tribun al poporului, acuzat de les-maiestate (65) e apărat de Cicerone.

9) *M. Scaurus*, pretor în Sicilia, acuzat de dilapidare de bani (45) e apărat de Cicerone.

10) *L. Bestia*, tribun al plebei, acuzat de conrupție electorală e apărat de Cicerone.

11) *Ut* = așa încât.

12) *Potuerint* = ar fi putut.

13) *Libri* = discursurile scrise.

14) *Non aliis magis orationibus* = mai mult decât prin pledoariile lor civile.

15) = în cât oratorii ce au pledat nu sunt judecați după alte discursuri.

XL. 1) *P. Scipione* = aluzie la procesul intentat la 187 primului African, privitor la prada luată în războiul cu Antioch.

2) *Ut est natura invidiae...* leagă cu *ad incessendos principes viros* = în scopul de a ataca pe cetățenii frunțași.

populi³ quoque⁴ ut histriones auribus uterentur⁵, quantum ardorem ingeniis, quas oratoribus faces admovebant!

Non de otiosa et quieta re⁶ loquimur et quae probitate et modestia gaudeat, sed est magna illa et notabilis eloquentia alumna licentiae, quam stulti libertatem vocabant, comes seditionum, effrenati populi incitamentum, sine obsequio, sine severitate, contumax, temeraria, arrogans, quae in bene constitutis civitatibus non oritur. Quem enim oratorem Lacedaemonium, quem

Tribună. Basso-relief de pe arcul lui Constantin.

Cretensem accepimus? Quarum civitatum severissima disciplina et severissimae leges traduntur. Ne Macedonum quidem ac Persarum aut ullius gentis, quae certo imperio contenta fuerit, eloquentiam novimus. Rhodii quidam, plurimi Athenienses oratores exstiterunt, apud quos omnia populus, omnia imperiti, omnia, ut sic dixerim, omnes poterant. Nostra quoque civitas, donec erravit, donec se partibus et dissensionibus et discordiis confecit, donec nulla fuit in foro pax, nulla superiorum reverentia, nullus magistratum modus, tulit sine dubio valentiorum eloquentiam sicut indomitus

5) *Uterentur*, subiectul e *plurimi disertorum*.

4) *Quoque* = chiar și oratori ca actorii.

5) *Uterentur*, subiectul e *plurimi disertorum*.

6) *Re*, subînțeles *publica*.

ager habet quasdam herbas laetiores .Sed nec tanti rei publicae Gracchorum eloquentia fuit, ut pateretur et leges, nec bene famam eloquentiae Cicero tali 7 exitu pensavit.

XLI. Sic quoque¹ quod superest antiqui oratoribus fori² non emendatae nec usque ad votum compositae civitatis argumentum est. Quis enim nos advocat nisi aut nocens aut miser? Quod municipium in clientelam nostram venit, nisi quod aut vicinus populus aut do-

Diferite faze ale educatiei copilului
Basso relief

mestica discordia agitat? Quam provinciam tuemur nisi spoliata vexatamque? Atqui melius fuisset non queri³ quam vindicari. Quod si inveniretur aliqua civitas, in qua nemo peccaret, supervacuum esset inter innocentes orator sicut inter sanos medicus. Quo modo enim minimum usus minimumque profectus ars medentis

7) Tali, subînțeleș qualis fuit.

XLI. 1) Sic quoque = azi chiar, în condițiile actuale.

2) Antiqui fori e complementul lui quod superest.

3) Non queri = a nu avea motiv să se plângă.

habet in iis gentibus, quae firmissima valetudine ac saluberrimis corporibus utuntur, sic minor oratorum honor obscuriorque gloria est inter bonos mores et in obsequium regentis paratos. Quid enim opus est longis in senatu sententiis, cum optimi cito consentiant? Quid multis apud populum contionibus, cum de re publica non imperiti et multi deliberent, sed sapientissimus et unus⁴? Quid voluntariis accusationibus, cum tam raro et tam parce pecetur? Quid invidiosis et excedentibus modum defensionibus, cum clementia cognoscentis obviam periclitantibus eat? Credite, optimi et in quantum opus est⁵ disertissimi viri, si aut vos prioribus saeculis aut illi, quos miramur, his nati essent, ac deus aliquis vitas ac tempora vestra repente mutasset nec vobis summa illa laus et gloria in eloquentia neque illis modus et temperamentum⁶ defuisset: nunc, quoniam nemo eodem tempore assequi potest magnam famam et magnam quietem, bono saeculi sui quisque citra obtrectationem alterius utatur“.

XLII. Finierat Maternus, cum Messalla: „Erant quibus contra dicerem, erant de quibus plura dici vellem, nisi jam dies esset exactus.“ — „Fiet, inquit Maternus, postea arbitrato tuo, et si qua tibi obscura in hoc meo sermone visa sunt, de iis rursus conferemus.“ Ac simul assurgens et Aprum complexus: „Ergo, in-

4) *Sapientissimus et unus*, aluzie la guvernarea înțeleaptă a lui Vespasian.

5) *In quantum* = atât cât se poate, ținând seama de condițiile defavorabile de azi ale elocinței.

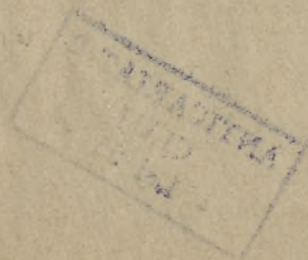
6) *Modus et temperamentum*, măsură și echilibru (ce sunt calitățile voastre).

quit, te poetis, Messalla autem antiquariis criminabimur“⁷. — „At ego vos rhetoribus et scholasticis“.

inquit.
Cum arrisissent, discessimus.

Biblioteca Județeană
— CLUJ —

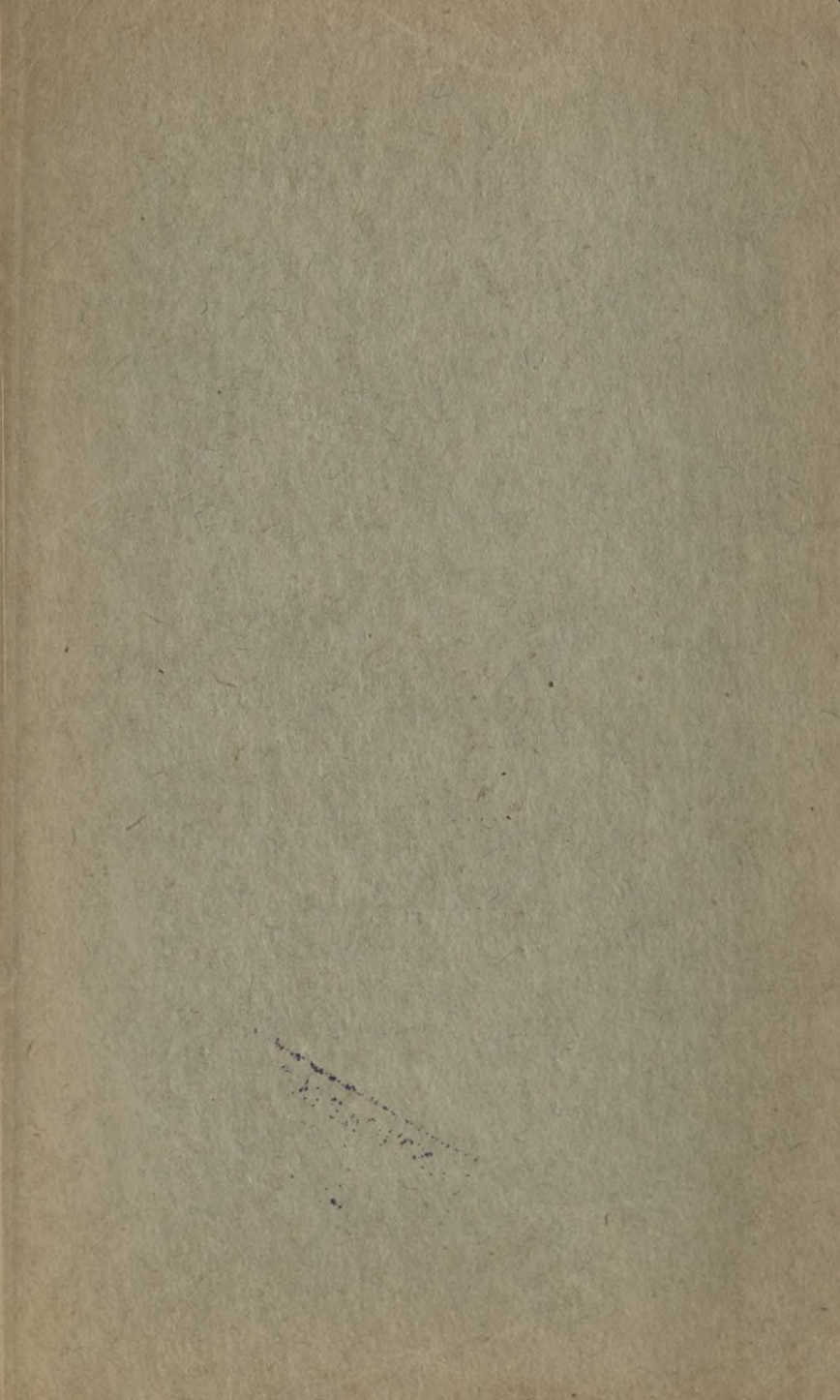
7) = eu te voi acuza poezilor și M. iubitorilor de antichități.

25

1766/190

ANTICARIAT 2
CLUJ
- Lei 25 -

COLECȚIA E. LOVINESCU

DE

TEXTE LATINE ADNOTATE ȘI ILUSTRATE

apărute în Ed. „NAȚIONALĂ-CIORNEI“ s. a.

- CEZAR, *Războiul cu Galii (De bello gallico)* bucăți alese, adnotate, ilustrate, pentru Clasa V, de liceu
- CICERONE, *Despre prietenie (De amicitia)* ediție adnotată, și ilustrată
- CICERONE, *Catilinarele I—IV*, ediție adnotată și ilustrată
- CICERONE, *Pro Milone*, ed. adnotată și ilustrată
- CICERONE, *Pro Archia*, ed. adnotată și ilustrată
- OVIDIU, *Metamorfoze, Tristia și Pontica*, bucăți alese, adnotate și ilustrate
- TITU LIVIU, *Istoria romană (Ab urbe condita)*, bucăți alese, adnotate și ilustrate. Ed. II
- TITU LIVIU, *Ab urbe condita*, cărțile XXI și XXII
- TITU LIVIU, *Ab urbe condita*, bucăți alese din prima decadă (I—X)
- TACIT, *Anale*, bucăți alese și adnotate. Ed. II
- TACIT, *Dialogus de oratoribus*, ed. adnotată și ilustrată
- VIRGILIU, *Eneida*, (Cărțile I, II, III, IV, V, VI), ediție adnotată. Ed. II
- VIRGILIU, *Georgice*, fragmente alese
- HORAȚIU, *Ode și Epode*, ed. complectă
- HORAȚIU, *Satire și Epistole*, ed. complectă
- HORAȚIU, *Ode și epode*, pagini alese
- Schiță de Istoria Literaturii Latine, ediție ilustrată
-